

Såkaka och såöl.

Animism is, in fact, the groundwork of the philosophy of religion, from that of savages up to that of civilized men.

E. B. TYLOR.

I byn Konz i Lothringen plögade man ännu i början af 1800-talet vid midsommar på toppen af en viss klippa antända ett med halm lindadt hjul, hvilket sedan brinnande rullades ned mot floden Mosel. Brann hjulet ännu, när det nådde vattnet, ansågs detta båda god vinskörd. Så fast rotad var denna tro, att byinvånarne för anordnandet af denna ceremoni, i fall den utföll lyckobådande, hade rätt att utkräfvä en tribut i vin af ortens vingårdsegare. Den engelske etnologen Frazer, hvilken efter Mannhardt¹ anför detta, tillägger: »Här åsyftar hjulet, som ej slocknar, en molnfri sol, och detta åter en rik vinskörd. Sålunda var den vagnslast hvitt vin, hvilken byinvånarne erhöilo från vinodlarne i omnäjdén, i själfva verket en betalning för det solsken, som de ombesörjt åt drufvorna.»² Att denna det brinnande hjulets välsignelsebringande verkan emellertid ej gäller endast vinbärgens, utan ock åkrarnas äring, framgår t. ex. af den i Poitou förekommande seden att antända ett med halm omviradt hjul och därmed löpa rundtom fälten, för att dessa skulle gifva en god skörd.³ Liknande och besläktade ceremonier finnas omnämnda redan från den tidigare medeltiden och hafva ännu inemot våra dagar vid olika tidpunkter, till hvilka folkuppfattningen för-

¹ W. MANNHARDT: *Wald- und Feldkulte*. D. 1. Berlin 1875. S. 510—511. Se ock J. GRIMM: *Deutsche Mythologie*. 3 uppl. Göttingen 1854. S. 586.

² J. G. FRAZER: *The golden bough*. D. 2. London 1890. S. 271.

³ MANNHARDT: *anf. arb. o. del*, s. 511.

lagt årstidsskiftena, förekommit i Schweiz, Tyrolen, Bayern, Hessen, Lothringen, Rhenprovinsen, Westfalen¹ och, såsom vi skola se, äfven längre norrut. Att det brinnande hjulet eller skifvan vid dessa ceremonier afsett solen, och att utöfvandet af själfva handlingen inneburit en »solmagi» är af folktröforskare allmänt antaget. Ett undantag gör E. H. Meyer,² hvilken uppställer den förklaringen, att åtminstone en af dessa ceremonier, »das Scheibenschlagen» eller »Funkenmachen», d. v. s. seden att i luften uppfasta brinnande trätrissor, skulle vara ämnad att efterhärma åskblixten. Men tydligen gör han sig härvid skyldig till en felaktig slutledning. Likasom i Unter-Franken och Hessen nedrullandet på första tisdagen i fastan af ett antändt hjul skedde för att skydda sädesfälten för hagel (d. v. s. för att afhålla ovädersmoln), så hade ock kastandet af brinnande trätrissor, »Funken», till ändamål att framkalla solvärme och afvärja oväder. Därför nedgrofvos också kol efter dessa trissor i åkrarna. En klart påvisad grundlag för »väderleksmagi» likasom för annan magi är den, att man med lika vill utverka lika d. v. s. att man genom efterhärkning i smått vill ernå motsvarighet i stort. Vore nu Meyers ofvanstående förklaring riktig, skulle enligt den anförda regeln »das Funkenmachen» i stället för att hindra fastmer framkalla åska. För att åstadkomma rägn brukades åter ceremonier af annan art, vid hvilka naturligtvis vatten eller något annat flytande ämne spelade hufvudrollen.

Men det brinnande hjulet, solbilden, möter, såsom redan antydts, ej endast vid vår- och sommarfester, utan också vid årstidsskiftena under höst och vinter. Sålunda har det i västra Tyskland varit sed att så väl vid Mikaeli- som vid Martinsfesten (den 29 september och den 11 november) nedrulla brinnande hjul från vissa bärgstoppar.³ Vid sistnämnda högtid likasom ock under julen plägade

¹ Se vidare GRIMM: anf. arb., s. 586 o. f.; MANNHARDT: anf. arb. o. del, s. 500—511, 465—466, 540 o. s. v.; J. N. SEPP: *Die Religion der alten Deutschen*, München 1890, s. 226 o. f.; A. KUHN: *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, Berlin 1859, s. 48 o. f.; E. MOGK: *Germanische Mythologie*, 2 uppl., Strassburg 1898, s. 164.

² E. H. MEYER: *Germanische Mythologie*. Berlin 1891. S. 216—217. Jfr dock s. 198.

³ H. PFANNENSCHMID: *Germanische Erntefeste*. Hannover 1878. S. 117 och 213.

man i åtskilliga orter äfven inrulla ett hjul i byn för att där antända och uppbränna det.¹ Må hända innebar detta en hänsyftning på solens aftagande; påtagligare var det dock ett offer till de rådande makterna för en »ny sol». Ty äfven såsom en bild af denna nya sol möter oss hjulet under julen. I Schleswig har man sålunda såsom ett tecken för den återvändande solen, det ingående året, fordom plägat under julen från öster mot väster rulla ett hjul in i byn. Detta kallades »at trille juul ind» och motsvarade till sin innebörd på sätt och vis det på många håll förekommande bruket att »föra sommar i by».² Jag kan ej underlåta att påpeka den yttre, men må hända äfven väsentliga likhet, som förefinnes mellan det i byn inrullade hjulet och den roterande stjärnlykta, som stjärnsångarne (tyska: *die Sterndreher*) ännu på Staffansdagen eller på Epifaniadagen bära från hus till hus. På ett ungefär liknande sätt förekommer enligt Fra Paolino hjulet, Visjnus attribut, i Indien vid den högtid, som firas vid rägntidens slut, »då solen vänder åter».³ Märkligt är, att enligt den nu anförda resanden de äldre indiska konungarne hade hjulet såsom värdighetstecken. Måne man ej häri har att se ett intyg om den gamla, vidt spridda uppfattningen, att konungen herskade öfver ragn och sol.⁴ På liknande sätt förekommer i Frankrike och Rhentrakten hjulet jämte viggan såsom gudaattribut. Det är onödigt att här upprepa redan framlagda bevis för hjulets egenskap af solbild och soltecken altifrån det gamla Kaldeen och Assyrien till Europa och Norden redan under bronsåldern.⁵

Inledningsvis vill jag i stället här beröra ännu en ceremoni, afsedd att framkalla växtlighetsdrifvande värme. En författare

¹ A. TILLE: *Die Geschichte der deutschen Weihnacht*. Leipzig 1893. S. 40.

² N. OUTZEN: *Glossarium der friesischen Sprache*. Köpenhamn 1837. S. 145. TILLE: *anf. arb.*, s. 40, där dock oriktigt står »ostwärts». MOGKS påstående (*anf. arb.*, s. 164), att hjulet såsom solbild ej förekommit under julen, är således oriktigt. Jag behöfver väl ej förklara, att jag i dessa förhållanden icke ser något bevis för samhörighet mellan orden *jul* och *hjul*.

³ *Des Fra Paolino da San Bartolomeo Reise nach Ostindien*. Berlin 1798. S. 362—363.

⁴ Jfr FRAZER: *anf. arb.*, d. 1, London 1890, s. 8; 44 o. f.; 217 o. f.

⁵ Se här om O. MONTELIUS: *Hjulet som en religiös sinnebild i förkristen och kristen tid i Nordisk tidskrift 1901*. Stockholm 1901.

under 1500-talet omtalar, att man i västra Tyskland plögade uppgöra eld på en plog och sedan draga omkring denna, tills han själf fattade eld och brann upp. På andra håll har man ännu i senare tid fäst kol från väreldarna vid plogen. Mannhardt, som anför detta,¹ ser i dessa bruk en »värmemagi», ämnad att genom plogen tillförsäkra utsädet erforderligt solsken, liksom han i det spridda bruket att nedföra plogen i ett vattendrag ser en »rägnmagi». »Den med plöjning förbundna värmemagien kom förr ur bruk; rägnmagien och andra former af magisk plöjning bibehöllo sig flerstädes ända in i senare tid.»

Med dessa ceremonier, hvilka alla jämte åtskilliga andra kunna sammanföras till en grupp, i hvilken den ceremonielle handlingens egentliga innebörd med användning af mycket betecknande tyska folkliga benämningar på slika folkbruk skulle kunna kallas *Saatleuchten*, *Kornwecken* eller *Lenzwecken*, må följande jämföras och, såsom jag förmenar, äfven jämställas. I Deutsche Mythologie sammanför J. Grimm² några drag af ett egendomligt forntyskt bruk. Tills plöjningen begynte bakades ett bröd, hvilket man stack upp på ploghjulets ena axel, när första plogfåran skulle plöjas för året. Denna kaka, »stor som ett ploghjul», tillreddes af alla de sädesslag, »som plogen skaffar och kvarnen mal». Man kan ej undgå, att i denna med plogen öfver åkern hjullikt rullande kaka se en parallel till så väl det öfver åkern rullade brinnande hjulet som till den å plogen kringförda elden.³ Då vidare det brinnande hjulet förekommer vid bröllop (Brandenburg)⁴ såsom bringande ljus, värme och välsignelse också åt hemmet, likasom äfven »die Funken» kastas för den älskades välgång, synes mig det svenska bruket att vid inflyttning i ett nytt hem först inrulla en brödkaka mot spisen eller mot bortre gafvelväggen också sannolikt böra hiträknas. Som denna sed otvifvelaktigt är af så hög ålder, att den äfven tillhört en tid, då husets ingång fans på ena — östra — gafveln och härden midt på golfvet (häraf senare tids tvekan mellan spisen eller främre gafvel-

¹ MANNHARDT: anf. arb., d. 1, s. 553—554.

² Anf. uppl., s. 1187 o. f.

³ Det förtjänar kanske i förbigående nämnas, att PLINIUS (Hist. nat. XVIII, 172) tillskrifver de rätiska gallerna hjulplogens uppfinning.

⁴ MANNHARDT: anf. arb., d. 1, s. 365.

väggen), skedde denna inrullning altså ursprungligen i likhet med den förut omnämnda hjulinrullningen i Schleswig i solloppets riktning.

I en afhandling i *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 1903 har den framstående och nitiske bayerske folktroforskaren Max Höfler, hvilken i ett flertal afhandlingar i åtskilliga etnologiska tidskrifter utförligt och omsorgsfullt undersökt germanska kultbröd,¹ uttalat den åsikten, att »germanska bröd, som stå i något samband med solhjulet, ännu icke blifvit påvisade, och att alla analogier därtill saknas hos inhemska bakverk».² Mig förefaller denna sats ohållbar. Så synes mig åtminstone »analogiskt» påtagligt, att det omtalade plogbrödet åsyftat solen och varit afsedt att återgifva solskifvan eller ett solhjul utan ekrar. Egendomligt vore ock, om i hela Tyskland alla antydningar till solbröd skulle saknas, då enligt min mening alldeles oförtydbara sådana i Sverge ännu förekomma i ett flertal former eller variationer, alla förenade med förvånande ålderdomliga hedniska bruk. Dessa *jul-*, *så-* och *plogkakor* eller *-bullar*, om hvilken brödtyp jag redan en gång i dessa »Meddelanden» yttrat mig,³ synas mig finnas eller till senare tid hafva funnits i alla Sverges älst, d. v. s. sedan sten- och bronsåldern, odlade trakter och bära fullkomligt karaktären af att vara ett äkta bondebröd, ett bröd, som egentligen endast bakats af den jordbrukande befolkningen, och som icke kan hafva något senare tiders kulturinflytande att tacka för sin tillkomst.

Julkakan, hvilken benämning jag tills vidare använder, är ett till sin grundform cirkelrundt, mer eller mindre platt bröd af jämförelsevis stort omfång. Hon bakas eller bakades, såsom namnet

¹ Bland andra i *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1901—1904: *St. Michaelsbrot*; *St. Nicholasgebäck in Deutschland*; *Knaufgebäcke*; *Schneckengebäcke*; *Die Gebäcke des Dreikönigstages*. I *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Zürich 1902: *St. Martinigebäck*. I *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Wien 1903: *Gebäcke in der Zeit der sogenannten Rauchnächte*; *Neujahrsgebäcke*. I *Archiv für Anthropologie*, b. 3, Braunschweig 1904: *Bretzelgebäck*. Sedan denna uppsats kommit under tryckning har samme förf. i *Zeitschr. f. österr. Volkskunde* 1905 offentliggjort en utförlig afhandling: *Weinachtsgebäcke, eine vergleichende Studie der germanischen Gebäckbrote zur Weinachtszeit*.

² *Schneckengebäcke*, s. 397.

³ *Såkaka och gullhöna i Meddelanden från Nordiska museet 1899—1900*. Stockholm 1902.

angifver, till julen och låg, vanligen underst bland de i en s. k. *julhög* eller *rufva* uppstaplade olika slags julbröden, framme på juldagen från julaftonen till julhelgens slut, altså till och med trettondagen eller ock tjugonedagen. Denna kaka kan, så vidt jag känner, påvisas från Skåne, Halland, Bohuslän, Småland, Gotland, Värmland, Östergötland, Södermanland, Närke, Västmanland, Uppland, Dalarna, Gästrikland, Medelpad, Jämtland och sannolikt äfven Ångermanland (»julbulla»), samt, huru genuint bondebröd hon till sin innebörd och betydelse än är, äfven från åtminstone gamla tidens Stockholm. Dess utom förekommer hon i det svenskebeodda Finland, åtminstone i Österbotten, samt i Norge och Schleswig.

Där julkakan användes såsom plog- eller såkaka, utbars hon efter julen till boden, hvarest hon nedgräfdes bland säden och så förvarades, tills åkerarbetet begynte inpå våren. Så var åtminstone brukligt i Bohuslän, Småland, Gotland, Uppland, Gästrikland och Jämtland. I Södermanland uppsattes hon efter julens slut på sängkransen. I Medelpad nedlades hon väl i sädesbingen »för att hon skulle hålla sig»(!), men om hennes senare användning saknar jag uppgift. I Dalarna och Helsingland var det i stället julkorsbröd, som nedlades bland sädesförrådet för att välsigna detta, men dessa tyckas ej sedan hafva användts såsom så- eller plogbröd. I Danmark lade husmodern i stället nyårsaftonen olika utsädesslag på bordet invid brödet och lindade sedan försiktigt bordduken däromkring öfver natten. Detta skedde för att få riklig skörd.¹ Samma sed förekom på 1600-talet också i Finland.² Då plöjningen eller sådden begynte på våren, framtog sedan den dittills förvarade kakan för att dels utdelas till plöjaren och plogens dragare, dels blandas med utsädet och nedmyllas i åkern. På några trakter — i Halland, Bohuslän, Uppland, Västmanland — utskiftades hon vid plöjningstiden såsom ett kraftbröd till husets alla medlemmar och äfven till husdjuren.

Såsom redan af det anförda framgått, har julkakan icke allestädes till vår tid bibehållit sin otvifvelaktigt ursprungliga egenskap

¹ I. M. THIELE: *Den danske Almues overtroiske Meninger*. Köpenh. 1860. S. 64.

² R. HERTZBERG: *Vidskepelse i Finland på 1600-talet*. Helsingfors 1889. S. 42.

af plog- och såbröd. Naturligtvis har denna användning varit okänd i Stockholm, men äfven från Skåne och Östergötland saknar jag underrättelse om något dylikt bruk. I Värmland kallades julkakan *fattigmanskaka* och utdelades åt första efter julen ankommande tiggare, en sed, om hvilken jag längre fram skall utförligare tala, under det att hennes kristnade efterträdare, julkorsbrödet, märkligt nog, öfvertagit hennes roll såsom såbröd; och i Norge förtärdes, för så vidt jag känner, julkakan på trettondedag jul.¹ Emellertid återstå efter denna afräkning ej mindre än elfva svenska landskap, hvarest julkakan säkert till senare tid bibehållit sin karaktär af plog- och såkaka, nämligen Halland, Bohuslän, Småland, Gotland, Södermanland, Närke, Västmanland, Uppland, Gästrikland, Jämtland och Ångermanland. Härtill komma svenska Finland och Schleswig, på hvilket senare håll emellertid endast vissa delar af julkakan förvarades till plöjningen, ett bruk, hvartill jag återkommer. I det svenskbebodda Estland är på ön Worms i stället julgaltbrödet plogbröd, och enligt en eller annan äldre författare² har detta ock varit förhållandet på ett och annat håll i Sverge. Af skäl, på hvilka jag ej här kan inlåta mig, måste jag emellertid anse detta julgaltbröd i likhet med jultuppbrödet, ehuru oförtydligt hedniskt, dock yngre än julkakan och må bända ej äldre än midten af järnåldern.

Jul- eller såkakan bakades stundom af hvetedeg eller korndeg, i de allra flesta fall gjordes hon dock af vörtdeg, d. v. s. med vört tillsatt rågmjöldeg, hvilket brödämne sannolikt har henne eller andra kultbröd att tacka för sin tillkomst och från dem senare öfvergått till profana bröd (limporna). Det är nämligen alldeles påtagligt, att den söta vörten, maltets kraftextrakt, såsom brödingrediens företredts af det af honung beredda mjödet, hvilket i sin tur efterträtt honungen, som sen uråldriga tider af orientaliska och ariska folk tydligen betraktats såsom en af bina samlad kosmisk lifsubstans.³

¹ F. W. v. SCHUBERT: *Resa genom Sverige, Norrige o. s. v. Åren 1817, 1818 och 1820*. Öfvers. B. 3. Stockholm 1825. S. 239.

² Så t. ex. J. MOMAN: *De superstitionibus hodiernis*. Uppsala 1750. S. 31.

³ Jfr O. SCHRADER: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*. Strassburg 1901. S. 86 samt 602.

Honung brukades hos greker och romare redan i deras forntid till offer och användes senare såsom ingrediens i offerbröden, ja, bibehöll sig såsom kraftsubstans i läkedombröd under medeltiden och ända långt in på 1600-talet.¹ Olaus Magnus prisar sålunda honungens medicinska egenskaper i superlativa ordalag. Såsom ett honungen mycket närstående kosmiskt lifsämne betraktades ock daggen, i vårt land speciellt den s. k. honungsdaggen, och man insamlade därför särskildt vid midsommartid dagg för att såsom jästämne inblanda den i deg. Så är sed i Egypten, påtagligen sen en mycket aflägsen forntid, och så är kanske än i dag på sina håll brukligt i vårt land, såsom t. ex. i Närke, Uppland, Småland, Skåne.² Egenomligt nog förekommer i Tyskland seden att under julnatten utlägga bröd för att dagg må falla därpå, hvarefter det förvaras under det ingående året,³ medan från Uppland antecknats det märkliga bruket, att husbondfolket på julkvällen dels själfva förtärt, dels till husdjuren fördelat ett bröd, som i stället för med jäst tillredts med vid midnatt samlad dagg.⁴

Efter denna lilla afvikelse må vi nu återgå till julkakans tillredning. Med denna äro ett par mycket egendomliga drag förbundna, hvilka jag visserligen ännu ej anträffat på mer än enstaka håll i vårt land, men som att döma så väl af deras motsvarighet på annat håll i Europa som ock af deras animistiska innebörd, måste vara af mycket hög ålder. Det ena af dessa drag är, att kakan skall bakas af den sista deg, som kan utskrapas ur baktråget; det andra är, att, om kakan jäser bra, detta förebådar god skörd under det kommande året.

Den förstnämnda plägseden, hvilken jag har antecknad från Uppland och Jämtland, och till hvilken motsvarigheter möta i Schwaben,

¹ M. HÖFLER: *Heilbrote*, s. 11 o. f., i *Janus*, 7 årg., 4—6. 1902. Med dessa läke- och kraftbröd mycket nära befreundade äro tydligen de små mesost- eller vispebrödsbakor, som särskildt i södra Gästrikland och i Närke till in i senare tid varit i bruk. Jfr konfekt, lat. *confectio*, som egentligen betyder läkemedel.

² Jfr förf:s uppsats *Midsommardaggen* i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. B. 12. Stockholm 1903. S. 63—72.

³ A. WUTTKE: *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*. 3 uppl. Berlin 1900. S. 68.

⁴ EVA WIGSTRÖM: *Folketro och sägner*. H. 4. Stockholm 1904. S. 309.

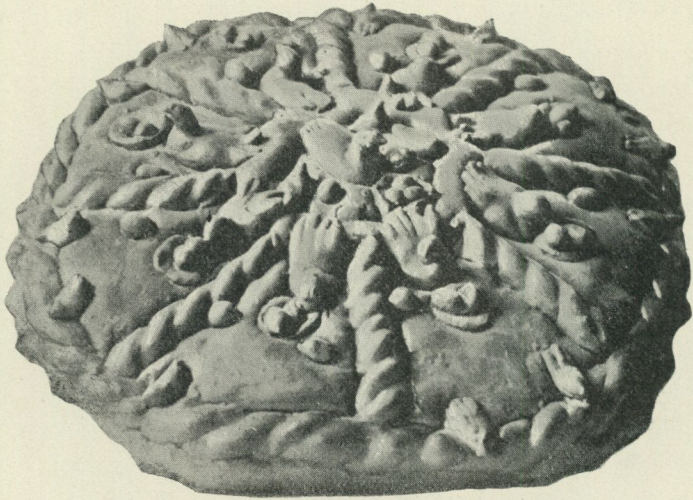
Tyrolen och Schlesien,¹ förtjänar att här närmare förklaras, så mycket mer som äfven den med jäsningen förbundna tron samtidigt erhåller belysning. Enligt den ursprungligaste religiösa uppfattning, som religionsforskningen kunnat påvisa — animismen — innebodde i alla föremål och fenomen ett lif, en *makt*, såsom vårt svenska folk ännu på ett fullkomligt animistiskt vis uttrycker sig. Denna makt förestälde man sig mer eller mindre materiel. Sålunda kallas t. ex. blodet ännu allmänt af vår allmoge för *makt*, men å andra sidan benämnas naturens *rådande* (naturdämonerna), hvilka endast undantagsvis uppenbara sig i synlig måtto, också för *makter*. Såsom jag förut i en uppsats framställt,² kunde denna i ett föremål inneboende makt, flyende undan sina fiender, krympa till sammans till ett koncentreradt minimum i det, som sist blef kvar af hans, så att säga, hemvist: så t. ex. sädesfältets makt i den sista kärfven, växtens makt i den sist grönskande grenen, i frukten eller fröet, nattdimmans i daggen, eldens i glödet o. s. v. Och likasom sädesfältets makt vid skörden flytt undan till den sista neken eller kärfven, så flydde den ännu, sedan säden beredts till föda, undan i denna. Sålunda kröp han i den äfven, och tidigare än brödet, såsom en helig rätt betraktade gröten undan i de på kokkärlets botten kvarblifna skofvorna, hvilka därför, t. ex. i Skåne, Halland, Värmland, ansågos såsom synnerligen kraftbringande. Särskildt gälde detta julgröten, hvilken högst sannolikt en gång tillredts utslutande af säd från den sist skördade kärfven. I Skåne hette det t. o. m., att den, som ej fick med af julgrötskofvorna, icke skulle upplefva nästa jul.³ Också vid baket flydde, menade man, makten på samma sätt undan till det sist kvarblifna af degen och där gälde det att infånga honom. Ja, till och med sedan brödet gräddats, egde samma förhållande rum. Den sista biten af ett bröd kallas därför af vår allmoge *maktbiten*. I Schleswig afskar bonden på jul-, nyårs- eller trettondagsaftonen, sedan han gjort korstecknet öfver henne, ändbitarna, altså »maktbitarna», af kakan och förvarade dessa till vår-

¹ KÜHNAU: *Die Bedeutung des Brotes in Haus und Familie*, s. 27, i *Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 1901. Trebnitz 1901.

² *Om fastlagsriset och andra lifsstänglar och gudaspön i Nordisk tidskrift* 1902. Stockholm 1902. S. 265—267.

³ WIGSTRÖM: *anf. arb.* S. 373.

plöjningen, då de gåfvos åt dragarna.¹ I den af den sista degen bakade såkakan fans således sädesfältets makt omsider innesluten. Alldeles viss kunde man dock icke vara på, att han ej tilläfventyrs till sist sluppit undan. Jäste emelltid kakan bra, var detta ett godt tecken för att han fans där,² och fans makten i kakan, så att han med henne kunde öfverföras till åkern, då kunde man ock med trygghet vänta, att årets äring skulle blifva god. »Då kakan jäste

75. Såkaka
från östra Västmanland.
²/₉ af nat. storl.

väl, betydde detta, att en god skörd var att vänta af det stundande året, och tvärt om, då hon syntes tunn och figurerna magra och tydliga. Som den kaka jag sändt jäste öfver höfvan, så att figurerna ej blefvo tydliga, vill och vågar jag hoppas, om gamla märken stå, att vi i år få en riklig äring», skref 1899 gifvarinnan af den i bild 75 återgifna såkakan från Västmanland.³ Samma tro är i

¹ H. F. FEILBERG: *Dansk Bondeliv*. D. 1. 2 uppl. Köpenhamn 1898. S. 234.

² Jfr s. 242 i det föreg. om daggen.

³ Jfr förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 24—26.

Bukovina fäst vid det till påsken bakade brödet¹, och i Egypten förutsäger man af jäsningen hos den deg, som man före Nilens stigande utlägger för att däri insamla dagg, om det kommande skördeårets fruktbarhet.²

Det bör genom det anförda ligga i öppen dag, att dessa julbröd först och främst varit afsedda att vara ett kraftämne och haft till syfte att utöfva ett lifsstärkande och alstringsbringande inflytande. Likasom redan fröna och sädeskornen ansågos innesluta en kondenserad, underbart kraftmeddelande lifssubstans, en makt³, så trodde man ock det samma om de af dem beredda rätterna gröten och brödet. Den förra fick därför, otvifvelaktigt tidigare än brödet, en viktig betydelse såsom kulträtt, något hvarom ej blott hans användning vid årshögtiderna, särskildt julen, utan ock vid de viktigaste familjehögtiderna (bröllop, inflyttning, barnsbörd) ännu bär vitne⁴. Ofvanpå dylik gröt hålles nu för tiden sirap, sannolikt såsom ett surrogat för honung.

Den helighet, som hos sädesodlande folk på vidt skilda håll — så väl i Europa som Asien och Amerika och ej minst hos vår egen allmoge — omgifvit så väl den växande säden som sädeskornen, tillkommer hos alla germaner i ännu högre grad brödet. »Husets själ sitter i det grofva, hembakade brödet» och »ingen föda behandlas med större vördnad», säger E. H. Meyer.⁵ Det samma är i utpräglad grad förhållandet hos oss. Högst betecknande i sin hemska abnormitet är en tilldragelse, som i februari 1894 omtalades i den svenska prässen. En sinnesrubbad man i Södermanland nedbrände, sedan han mördat hustru och dotter, sitt boningshus för att dölja brottet. Innan han antände huset, utbar han dock samvetsgrant alt brödet,

¹ R. F. KAINDL i *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. Årg. 6. Wien 1900. S. 235.

² Se förf:s anf. upps. *Midsommardaggen*, s. 65.

³ Se förf:s upps. *Om fröns användning inom folksed och döds-kult i Till Oscar Montelius* % 1903. Stockholm 1903.

⁴ Jfr förf:s upps. *Om julnötterna, julhalmen, julgröten* o. s. v. i *Jul* 1902. Stockholm 1902.

⁵ *Deutsche Volkskunde*, Leipzig 1898, s. 209, jfr förf:s upps. *Brödets helgd hos svenskarna särskildt julbrödets* i *Samfundet för Nordiska museets främjande* 1893—1894. Stockholm 1895. S. 20.

emedan, såsom han vid polisförhöret uppgaf »det var synd att bränna sådant». Såsom ett utomordentligt kraftmedel anses brödet ock vara verksamt mot allsköns förhäxning och mot onda makter. Från att hafva varit ett kraftoffer har det i likhet med fröoffret blifvit ett skyddsmedel. I Dalarna lägger man t. ex., när ett barn ännu är odöpt, bröd och stål i dess vagga, och i flere orter i vårt land plär man bära bröd hos sig såsom värn mot onda inflytanden. Samma tro på brödet såsom skyddsmedel förefinnes ock i Tyskland, Bayern, Tyrolen, Böhmen o. s. v.¹ likasom äfven i England², ja motsvarande tro har t. o. m. förekommit hos amerikanska folk. Så var det sed på Antillerna, att prästerna, sedan de först framburit offerbröden åt makterna eller gudarna, utskiftade dessa bröd åt familjefäderna, hvilka omsorgsfullt bevarade dem under hela året såsom medel mot skadliga inflytanden.³ Likheten med de svenska julbröden är öfverraskande, men erhåller sin fullständiga förklaring i den animistiska världsåskådningen, hvilken visar sig vara en psykologisk nödvändighet för alla människor på ett visst utvecklingsstadium.

Den i brödet inneboende makten verkade ock förenande, sammanhållande mellan dem, åt hvilka den blifvit fördelad (jfr sid. 255—256 i det följande). Den materiela delningen upphäfver ej enheten hos »makten» och tillintetgör än mindre denna. Under 1600-talet förekom sålunda, att bröd utskiftades mellan oeniga makar för att åvägabringa försoning.⁴ Hos romarne utgjorde en dylik brödfördelning, *confarreatio*, den gamla vigselceremonien vid äktenskapsingående. Enligt Lloyd utdelades i Sverge julbröd på våren åt kreaturen »för att de bättre skulle hålla tillsammans, då de släpptes ut på bete i de ofantliga skogarna», och åt husfolket »för att enig-

¹ WUTTKE: *anf. arb.*, s. 129; KÜHNAU: *anf. upps.*, s. 27.

² A. LANG: *Custom and myth*. Ny uppl. London 1901. S. 143.

³ J. G. MÜLLER: *Geschichte der Amerikanischen Urreligionen*. 2 uppl. Basel 1867. S. 183. Hos asteker, centralamerikaner och peruaner utdelades offerbröden i stället såsom sakraments- eller kommunionsbröd — altså i hvarje fall såsom direkta kraftmedel.

⁴ L. F. RÄÄF: *Ydre härad i Östergötland*. Linköping 1856. S. 138.

heten därigenom skulle säkrare bibehållas». ¹ Gemensamt förtärande af bröd och salt medför gästvänskapsförpliktelser.

Innesluter sålunda bröd i allmänhet en underbar kraft, gäller detta i alldeles särskildt mått om vissa högtidsbröd och hos oss, men äfven på åtskilliga andra håll, speciellt om julbröden, hvilka därför dels utskiftades åt folk och husdjur, dels sorgfälligt förvarades såsom läke- och skyddsmedel, dels användes för att bibringa lifsdrift åt utsädet, alstringskraft åt åkern, ymnighet åt fruktträden o. s. v. I Mähren gick man t. o. m. så långt, att man lät den kvinna, som nyss knådat juldeggen och ännu hade armarna degiga, omfamna fruktträden. ² Huru vidsträckt användning julbrödet kunde erhålla ser man ock af en anteckning från Österbotten, att fiskare plägat under 1600-talet, för att få riklig fiskfångst, vid första notvarpet kasta en julkaka i notkilen. Kakan uppåts sedan af alla män i notlaget. ³ I Schweiz och Sydtyskland motsvaras våra julbröd, hvad användningen beträffar, ganska noga af Agata-bröden.

Såsom varande en kraftsubstans blef brödet, särskildt jul- och nyårsbröden, i likhet med säd, frön, blod, honung, mjölk, vin, ägg, ett utomordentligt lifsämne också åt de inom människorna boende makterna, så väl åt de på jorden lekamligen lefvande, som åt de till dödsriket gångna, och när naturmakterna frigjort sig och antropomorferats, äfven åt dessa. Det är altså icke, såsom man sagt, emedan brödet betraktades såsom dödsoffer, som seden uppstått att använda det i kulten till kommunionssakrament, läkemedel, plogoffer o. s. v., utan det är, emedan det altifrån början ansetts såsom en kraft- eller maktsubstans. De döde bodde icke i åkerfälten — i dem voro andra makter rådande och verksamma —; de döda bodde i grifternas, och ve den, som ohelgade dessa genom att låta plogen gå fram öfver dem. Ej håller kunde de döde ursprungligen hafva kräft mer närande lifsmedel, än de i detta lifvet varit vana vid; men med de i jorden verkande makterna, hvilka

¹ L. LLOYD: *Svenska allmogens plägseder*. Öfvers. Stockholm 1871. S. 116—117. Jfr härmed förf:s anf. upps. *Om fröns användning*, s. 34.

² MANNHARDT: anf. arb., d. 1, s. 9.

³ HERTZBERG: anf. arb., s. 42.

bragte växtlighet och äring, var förhållandet ett annat: åt dem gälde det att bringa alt det kraftigaste naturen erbjöd. Den profylaktiska uppfattningen hos folket tillhör här likasom på så många andra håll inom folktron, huru åldrig den än må vara, en sekundär religionsåskådning.¹

Att så är förhållandet, som jag här framställt, bevisa också de ariska folkens åkerbruksoffer. På det sakligt insiktsfulla sätt, som utmärker E. H. Meyer såsom vetenskapsman, har han i en afhandling redogjort för dessa offer.² Jag tillåter mig att med ett par tillägg i största korthet därifrån anföra några uppgifter. Hos fornhinduerna skulle enligt Atharvaveda åkermannen nedplöja med mjölk blandadt korn under uttalande af en viss formel eller bön för god skörd. Plogoxarna skulle hafva fett och honung. Hos forngrekerna offrade man åt jordgudinnan Gaia honung och mjöl; hos romarne åt skörde gudinnan Ceres eller jordgudinnan Tellus honung, mjölk och kakor; i senare tid utgjordes plöjningsoffren hos romarne äfven af vin, fläsk, ja t. o. m. penningar. Plöjningsoffer af bröd och ofta äfven ägg hafva påvisats i Böhmen, Bayern, Baden, Rhenprovinsen och Westfalen, oftast dock i den form, att vigdt bröd gafs endast åt plogdragarna (Baden, Rhenprovinsen), eller ock så, att det, sedan plogen först gått däröfver, under benämning »Glücks-» eller »Mennebrot», men äfven »Pflug-» eller »Ackerbrot», utdelades åt barn och fattiga, för att dessa måtte bedja för arbetets välgång (Böhmen, Bayern). På åtskilliga håll nedplöjdes dock kakan i jorden, såsom t. ex. i Egerland i Böhmen, hvarest man, jämte bröd och ägg, likasom hos romarna äfven offrade penningar. I Westfalen ituskar husmodern brödet mot plog-eggen och gaf sedan den ena delen åt plöjaren, den andra åt dragarna. I Bosnien och Herzegovina lägges på julaftonen ett stycke af julkakan på ett plogjärn och förtäres sedan af husbonden.³ I

¹ Jfr förf:s upps. *Ett par sydtyska processionsmasker i Nordiska museet* i dessa *Meddelanden*, särskildt s. 189 o. f.

² *Indogermanische Pflügebräuche* i *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. Årg. 14. Berlin 1904.

³ E. LILEK i *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. Årg. 6. Wien 1900. S. 214.

Ober-Bayern lades på 1400-talet en plog under det åt *Frau Perchta* dukade julbordet.¹ I sydvästra Tyskland är det flerstädes af prästen på Agatadagen vigdt bröd, som i folktron öfvertagit det hedniska kultbrödets underbara makt och betydelse och därför, vanligen bestänkt med vigvatten, utdelas åt plogdragarna. I Ostpreussen synas nyårsbröd hafva i flere hänseenden trädt i julbrödens ställe, dock ej såsom plog- eller såbröd, hvilka synas vara okända i denna del af Tyskland. I Ryssland nedlägges på Georgsdagen (den 23 april) en kaka i den nysådda åkern och upptages sedan för att fördelas bland deltagarna i ceremonien.² I England, där de hedniska kultkakorna länge bibehållits i förbindelse med åtskilliga ålderdomliga ceremonier,³ utskiftades kvällen före trettondagen en särskild kaka till husets medlemmar. Emellertid sättes eller sattes där, för så vidt jag känner, icke julbrödet i sammanhang med åkerarbetet, utan detta skedde i stället med en till alla själars dag, den 1 november, bakad kaka af stundom mycket stora dimensioner: *the soul-* eller *seedcake*. I somliga orter utdelades denna kaka åt de fattige, för att de skulle bedja Gud välsigna nästa skörd; på andra håll gafs så- eller själkakan åt åkerarbetarne, när de ändat hvetesådden.⁴ Vi anträffa här altså intet nedläggande af bröd i åkern. Emellertid finnes en mycket märklig uppgift från tiden omkring år 1000, hvilken Grimm utförligt anför,⁵ och som bland sina kristna tillsatser visar välbevarade drag af fornengelsk plöjningsritus. När första fåran plöjdes, skulle, enligt denna anteckning, åkermannen uttala denna signelse:

Hell dig, Jord, människors moder!

Varde du alstrande i Guds omfamning,
uppfylld af äring mänskorna till nytta!

Därpå skulle man baka en kaka af alla slags mjöl, knådad med mjölk, och nedlägga den i plogfåran. Tydligt skedde detta

¹ A. TILLE: *Yule and Christmas*. London 1899. S. 110.

² MANNHARDT: *anf. arb.*, d. 1, s. 538—539.

³ Se t. ex. J. BRAND och H. ELLIS: *Observations on popular antiquities*. Ny uppl. London 1900. S. 14 o. f.; 204; 211 o. f.: 283 o. f.

⁴ BRAND och ELLIS: *anf. arb.*, s. 211 och 213.

⁵ GRIMM: *anf. arb.*, s. 1185 o. f.

på en gång såsom ett befruktningsmedel och såsom ett offer, som skulle pånyttfödas.

Såsom den halfkristna angelsachsaren vid begynnandet af sitt åkerarbete sålunda åkallade Jordan (Folde) och Gud, så hade hellenen åkallat Gaia-Demeter och Zevs, romaren Tellus-Ceres (dea Dia) och Jupiter, hinduen Pritivi och Indra, finnen, hvilken från ariska folk lärt åkerbruket, Gumman (Akka) under jorden och Gubben (Ukko) i höjden,¹ och på samma sätt har otvifvelaktigt också den hedniska nordbon en gång bedt till Jord-Sif, eller hvad jordgudinnan nu må hafva hetat alt, och till Tor — till Gomor och Gofar eller Gobonden, såsom folkspråket ännu kallar dem.

I det föregående hafva vi funnit, huru icke blott fasta, utan äfven flytande ämnen ingått i de vid plöjningen bragta offergårderna. Man uppgjorde icke allenast en eld på den plog, som till åkerns välsignelse drogs öfver den samma, man nedförde ock plogen i vatten; hellenen offrade ej blott mjöl, utan äfven honung, och sistnämnda ämne likasom äfven vin ingick i det romerska åkeroffret; fornhinduen offrade mjölk, och den angelsachsiske plöjaren knådade sin offerkaka i samma vätska; de agatabröd, som i Tyskland gifvas åt plogdragarna, bestänkas med vigvatten. I sin enklaste form framträder denna rägnmagi i det vidt på jorden spridda bruket att för framkallande af rägn stänka vatten på marken eller gjuta sådant i en grop. På vissa håll ger man icke allenast bröd åt säningsmannen-plöjaren och dragdjuren, hvilka i detta fall representera växtlighetsmakterna, utan man öfvergjuter dem ock med vatten. Hos tyskarne hafva otvifvelaktigt i forna tider äfven honung och mjölk ingått i åkeroffret.²

Hos nordborna har man alldeles påtagligt en gång och sannolikt under lång tid offrat mjöd, ehuru alla skriftliga uppgifter rörande en dylik användning af denna honungsdryck saknas. Såsom vi sett, beredes allmänt plogkakan af deg, som tillsatts med vört, hvilken såsom bekant har en söt smak. Om en rund offerkaka — af inemot en manslängds diameter — hvilken, efter slutad skörd, på Rügen årligen bragtes guden Svantevit, och som ställes i förbin-

¹ *Kalevala*, sång 2, v. 301 o. f.

² Se GRIMM: anf. arb., s. 1187.

delse med det kommande årets äring — hon var altså en julkaka — förmåler Saxo, bok 14, att den var tillsatt med mjöd (mulsum). Det synes därför högst antagligt, att, när mjödet började komma ur bruk, vört trädt i dettas ställe, likasom jäst mjöd förut af rituela skäl trädt i stället för honung, som ju eljest, ända tills sockret kom i allmänt bruk, var det vanliga sötämnet äfven för bakverk.¹ Men äfven i Sverge har ett direkt offer af flytande art ingått i plogoffret. I Småland skulle på julaftonen, sedan enhvar druckit sitt lystmäte, stånkan fyllas med öl och stå framme på julbordet till trettondagen, farängladagen. Med detta s. k. änglaöl beströkos sedan kreaturen och bestänktes åkrarna.² Enligt uppgift af annan författare skulle i samma landskap julölet räcka till påsk och julbrödet till vårfrudagen (den 25 mars).³ I Västmanland, Harakers socken, förvarades julöl till såningstiden, då den likaledes från julen sparade »såbullan» blöttes däri, innan hon förtärdes af husfolk och dragare. I Uppland blöttes likaledes såbullan i öl eller vört, innan hon vid såningen uppåts. På några håll utbyttes julölet mot marsöl eller »torsmånadsöl», hvilket dels vid åkerarbetets början på våren göts på dragdjurens foder, för att de skulle få styrka och uthållighet, dels äfven gömdes ända till skördetiden för att då i samma syfte gifvas åt skördefolket.⁴ I Finland gafs på 1600-talet bröd, doppadt i öl, åt kreaturen redan på julmorgonen,⁵ och så har ock varit allmänt bruk i Sverge. Sannolikt har användningen af öl vid sådden ej nog uppmärksamrats af våra folktroforskare, ty mycket talar för, att den ännu in i senare tid vida allmänna förekommit än af det anförda framgår. Att husdjuren på julaftonen eller juldagsmorgonen skola hafva sin andel af julölet antyda däremot många uppgifter från skilda håll, hvilka i hvarje fall visa, att uppfattningen af julölet såsom ett kraftämne till in på

¹ Jfr sid. 241 o. f. i det föregående.

² G. DJURKLOU: *Unmarsboarnes seder och lif*. Stockholm 1874. S. 71.

³ G. A. ALDÉN: *I Getapulien*. Stockholm 1883. S. 126.

⁴ A. SVENSSON: *Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning*, s. 229, i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. B. 11. Stockholm 1902.

⁵ HERTZBERG: *anf. arb.*, s. 42.

vår tid allmänt bibehållit sig. Hvad husfolket beträffar, ersattes ölet i senare tid ofta af brännvin, hvilket, såsom den af Rietz anförde bonden förklarar, »ju är makten af säden lika väl som ölet är makten af maltet».¹ I Norge skulle sålunda husbondfolket tidigt på julmorgonen väcka tjänstfolket genom att bjuda på brännvin och bröd;² i Sverge tillhörde en liknande plägsed Luciamorgonen (den 13 december).³ Ett minne af såölet såsom kraftöl hafva vi i uttrycket, att man på valborgsmässan skall »dricka mærg i benen för året».

Att ölet eller mjödet under senare delen af vår hednatid var en för bloten obligatorisk förnödenhet framgår tydligt af Håkan Godes saga, i hvilken det heter, att enligt forntida sed skulle alla bönder medföra öl till blotet, samt vidare, att konung Håkan, då han införde den kristna julen, i lag stadgade, att hvar man (fortfarande) skulle till denna högtid hafva beredt en mäle öl eller i annat fall böta.⁴ Öl ansågs således såsom en för julen, vare sig den var heden eller kristen, alldeles oundgänglig dryck. Men före ölet hade mjödet haft denna betydelse af helig dryck påtagligen redan i de germanska och ariska folkens urtid. Tacitus förtäljer, att under första århundradet af vår tidräkning germanerna plägade vid pokalen hålla sina rådslag om de viktigaste angelägenheter, dock så att de sedan i nyktert tillstånd nagelforo sina vid dryckeslaget fattade beslut.⁵ Fullkomligt motsvarande bruk omtalar vid pass 500 år förut Herodotos såsom förekommande hos perserna och tillägger, att det ålåg värden att hålla reda på hvad deltagarna under ruset yttrat.⁶ Det framgår häraf för en hvar, hvilken något tagit kännedom om hithöriga företeelser hos skilda folk i gamla som nya världen, med all tydlighet, att det är själfva den

¹ J. E. RIETZ: *Svenskt dialektlexikon*. Lund 1867. S. 424 (*Magt*).

² F. W. v. SCHUBERT: *anf. arb. och del*, s. 239.

³ Se förf:s upps. *Lussi*, s. 14, i *Meddelanden från Nordiska museet 1898*. Stockholm 1900.

⁴ *Heimskringla*, *Håkan Godes saga*, kap. 15 o. 16. Denna historiska uppgift är äfven ett talande bevis på huru den kristna julen öfvertog den hedniskas plägseder.

⁵ TACITUS: *Germania*, kap. 22.

⁶ HERODOTOS, bok 1, kap. 133.

berusande drycken, som ansetts förläna vishet och gifva råd. För att komma i ekstas och sia berusar sig sjamanen; så gjorde ock den delfiska prästinnan. Mjödets var således hos de ariska folken en inspirationsdryck, en siardryck.¹ Det inneslöt en makt, ett väsen, hvilket inom den fornnordiska mytologien såsom den vise kulturbringaren Kvasir står nära att vinna gudarang bland asarna.² Denna egenskap af maktämne, af gudomlig substans, har mjödets otvifvelaktigt, alt från den tid det af dem blef känt, haft för germaner och nordbor, hos hvilka senare det enligt Pyteas från Massilia var i bruk omkring 300 år före vår tidräkning, altså under älsta järnåldern, men till hvilka det otvifvelaktigt många århundraden förut, må hända samtidigt med bronsen, må hända ock ännu tidigare, nått fram. Att bin hållits i Norden under bronsåldern är påtagligt bland annat af det skälet, att man vid gjutning ofta använde en i vax utarbetad modell (cire perdue), och högst sannolikt är, att man samtidigt känt konsten att af honungen bereda någon jäst och altså berusande dryck, d. v. s. mjöd i ursprunglig bemärkelse. Mjödets åldrighet hos de ariska folken i Europa och Asien intygas af så väl språkliga skäl som literära uppgifter. I germanska, keltiska, slaviska, grekiska, iranska och hinduiska språk kan en ordrot *met*, *med*, *mid*, *mad* i betydelse honung och mjöd påvisas. Om mjödets användning före soman såsom offerdryck hos fornhinduerna vitnar det förhållandet, att soman i Vedadikterna stundom öfvertagit namnet *madhu* (mjöd) på samma sätt som hos forngrekerna vinet ofta fått ärfva sin företrädares namn *metu* (mjöd).³ Då däremot Herodotos uppgifver, att hos skyterna vid den högtid eller stämman, som de en gång om året höllo, en hvar, hvilken i strid dödat en fiende, ur ett gemensamt dryckeskärl såsom en kommuniions- eller må hända inspirations- och rådsdryck skulle dricka vin (*οἶνος*),⁴ hafva vi kanske anled-

¹ Jfr förf:s anf. upps. *Midsommardagen*, s. 69 och 72; H. SCHÜCK: *Studier i Nordisk litteratur- och religionshistoria*, d. 1, Stockholm 1904, s. 72 m. fl.

² Jfr *Gylfaginning*, kap. 49.

³ Jfr SCHRADER: anf. arb., s. 602; V. HEHN: *Kulturpflanzen und Haustiere*. 7 uppl. Berlin 1902. S. 153.

⁴ HERODOTOS, bok 4, kap. 66.

ning att misstänka, att han i stället bort använda ordet $\mu\acute{\sigma}\theta\upsilon$ (mjöd, vin).

Såsom kraftämnen blefvo honung och mjöd redan i älsta tider näringsgärder åt naturmakterna och senare, när dessa utvecklats till gudar, äfven åt dem.¹ Med honung närdes Zevsbarnet, med mjöd berusade sig Kronos, lifsmjöd tilltvingar sig med eld Fröja af skogskvinnan åt den i årets mörkaste tid försmäktande växtlighetsguden.² Efter julölet törsta ock enligt nordisk folktro de andskaror, som vid luciatiden och under julen uppsöka människors bönningar, och skyddar man då ej ölet och brödet genom korstecken, draga de musten därur. Insättandet af den kristnade högtiden alla själars dag på den 1 november äfvensom den gotiska julperiodens begynnelse med den 1 november, den angelsachsiskas med den 1 december antyda, att denna andarnas (naturmakternas, senare själarnas) fritid en gång inträdt tidigare.

Såsom af det föregående framgått, utgöras offergårderna vid plöjningen af så väl fasta som flytande ämnen: älst af gröt eller bröd och honung, mjölk eller mjöd. Båda slagen äro ursprungligen ämnade att vara kraft- och lifsämnena, att befrukta åkern, därom kan knappast råda något tvifvel. Den i plogfåran nedlagda grynell eller mjölrätten stod härvid för äldre tiders naiva uppfattning i direkt kausalitetsförhållande till det den var ämnad att åstadkomma.³ Detta var för äldre tiders människor en lika naturlig eller öfvernaturlig sak som själfva sådden, ty för dem existerade icke såsom för oss något begrepp om en orubblig naturens lagbundenhet. Annorlunda förhöll det sig med de flytande offren, ty honung, mjölk eller mjöd erhöill man ju ej från åkern. Här kräfdes snart en ny förklaring. När den finske såningsmannen skred till sitt arbete under bön till jordgudinnan och himmelsguden, bragte han, så vidt man vet, icke något offer; däremot

¹ Jfr förf:s anf. upps. *Midsommardagen*, s. 70; samt förf:s upps. *Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnena*, s. 205, i *Meddelanden från Nordiska museet 1901*. Stockholm 1903.

² *Hyndluljöd* 48—50.

³ Jfr förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 38—39.

bad han Ukko, att »låta vatten neddugga från himmelen, honung från molnen».¹ Här är det altså himmelsguden, som stänker honung, det kosmiska kraftämnet, »aerii mellis coelestia dona» (Vergilius), öfver fältet. Af detta framgår, att honungs-mjödoffret skulle ge impuls åt naturmakterna att skänka fältet den kosmiska livsvätskan; det åsyftar, för att inskränka oss till några bilder inom den nordiska mytsfären, mjölken från urkon Audhumblas jufver, honungsdaggen från världsträdet Yggdrasils krona, mjödet ifrån geten Heidruns spenar, Suttungsdrycken, hvarom de himmelska makterna kämpa med de underjordiska. Det afser dagg och ragn.²

Men åkern behöfver för att alstra äfven värme. I och med det samma det flytande offret framstod för uppfattningen såsom ett ragnmedel, förelåg också anledning att förvandla brödoffret från ett näringskraftoffer till ett offer för värme, för sol. Då man i Ryssland på Georgsdagen nedlagt såkakan i åkern, antänder man omedelbart därefter en eld på fältet. Elden afser här att verka kosmisk värme, ge impuls till solsken, och kak-offret är i detta fall ännu således endast ett näringskraft-offer. Af alt att döma hafva däremot de svenska plog- och såkakorna förenat dessa bägge syften.³ För den folkliga »magin», såsom vi, i brist på bättre uttryck, från *vår* ståndpunkt måste benämna dessa rituela handlingar, gäller såsom en grundlag icke allenast den förut (se sid. 236) omtalade regeln, att lika verkar lika (*similia similibus*) utan också, och i ännu vidsträcktare mått, en annan regel, hvilken i själfva verket i sig omfattar äfven den anförda. Denna grundregel, hvilken lyder så, att en del kan gälla för och representera det hela (*pars pro toto*), erhåller inom folktron den största möjliga räckvidd. Såsom väsenssamhörig med ett föremål anses icke blott hvarje den minsta materiela del af detta, utan ock dettas skugga, spår, mått, namn o. s. v. samt ej minst dess afbild eller liknelse.

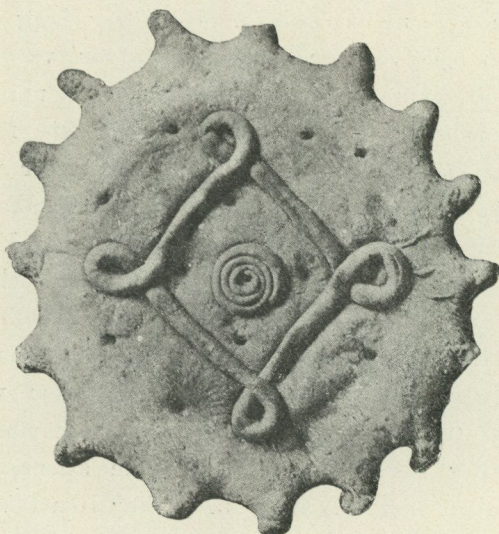
¹ *Kalevala*, s. 2, v. 327 o. f.

² Jfr förf:s anf. upps. *Midsommardaggen*.

³ Från Värmland har jag dock en uppgift, att man där fordom uppgjort eld på åkern. Det är hos oss eljest valborgsmässaöldarna och andra dylika våreldar, som haft till uppgift att väcka sommarvärmerna ur sin dvala.

I alt detta låg något af samma väsen som i dess ursprung eller original, och en korrespondens fortfor, oberoende af alla afstånd, dem emellan.¹ Samma öde, som träffade delen, bilden o. s. v., träffade under vissa vilkor också dessas ursprung.

För att inverka på solen, gifva initiativ till solsken, kunde man naturligtvis icke (om ej där man kände konsten att tända eld medelst en lins eller brännspiegel) erhålla någon del af nämnda himmelskropp. Man måste därför nöja sig med en bild, en liknelse. Sådana bilder voro de brinnande hjulen och trissorna. Skulle nu plogbröden

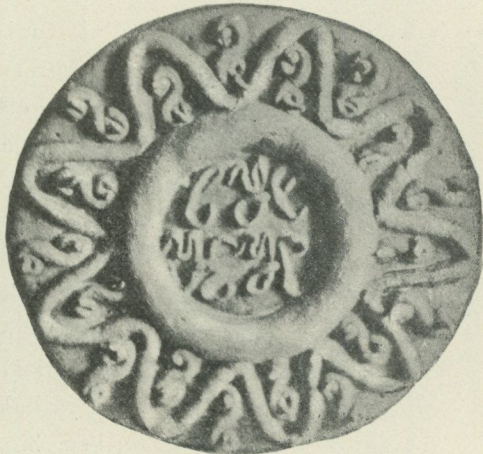
76. Säkaka, »julbon»,
från norra Bohuslän.
¹/₅ af nat. storl.

inverka på solen och nedbringa solvärme i åkern, måste de altså danas till bilder af solen, och det är detta, som tydligen varit händelsen med våra svenska så- eller plogkakor.

Vidast spridd och må hända äfven ålderdomligast bland dessa torde den grundtyp vara, som bild 76 angifver. Så vidt jag känner, förekommer den i aflägsnare bygder inom Bohuslän, Dalarna och Gästrikland och må hända äfven i Östergötland. Från detta land-

¹ Jfr sid. 246 i det föregående.

skaps skärgård omnämnes nämligen ett julbröd, *nypkaka*,¹ bakadt af hvetedeg, hvilket rundtom »garnerades genom nypningar».² Om denna »nypkakas» vidare användning saknar jag kännedom. Däremot äro mina underrättelser om de andra uddkantade kakorna rätt utförliga. Det i bild 76 återgifna brödet från norra Bohuslän, hvilket benämnes *julbon* (julbonden), kvarlåg öfver julen till trettondagen på julbordet. Sedan sparades det på sädesloftet, tills värplöjningen begynte, då »plogen skulle skära det», hvarefter det förtärdes. Enligt en författare åts det »med en viss högtidlighet» af alla husets hjon, hvarvid plogåsen utgjorde bord.³ I Leksand i Dalarna kallas motsvarande julbröd *krusbulla* eller *julkrus*. Detta julkrus, »af vid pass en fots tvärmått eller mer», hade till julens slut, jämte julkorsbrödet, sin plats å julbordet. Båda bröden, hvilka bakades af vörtdeg eller på annat sätt sötad deg,⁴ förtärdes på tjugondagen af hela hushållet ute i fårkätten, hvarvid äfven fåren fingo med. I denna föga åkerbruksidkande ort synes julkakans betydelse således hafva öfverflyttats till boskapsskötseln. I Valbo socken i Gästrikland bakades en *julkaka* med likaledes naggade kanter men för öfrigt liknande den julkaka

77. Julkaka
från södra Gästrikland.
 $\frac{1}{5}$ af nat. storl.

¹ Den uddiga kanten å alla dessa såkakor åstadkommes därigenom, att stycken uttagas med fingrarna.

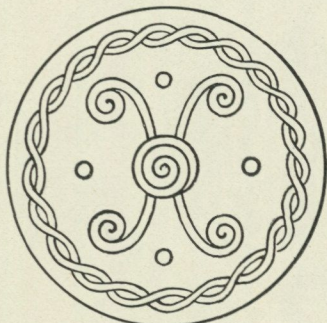
² —TH— (MATHILDA LÖNNBERG) i *Sverige, fosterländska bilder*. Stockholm 1877—78. S. 111.

³ A. E. HOLMBERG: *Nordbon under hednatiden*. D. 2. Stockholm 1854. S. 625 o. f.

⁴ Sötningen kunde ock tillgå så, att man före baket slog hett vatten på mjölet, och sedan lät detta stå några timmar. Enl. uppgift från Leksand.

från en grannsocken, som bild 77 återgifver. Å denna senare hafva, såsom ses, stråluddarna återgifvits genom en pålagd slinga och sålunda dragits inom kakans periferi. Denna kaka låg på julbordet till trettondagen och å henne ställes matfaten. Sedan förvarades hon i sädeslåren till våren, då hon antingen utdelades åt husdjuren i allmänhet eller ock åt dragarne, när plöjningen begynte.

En annan form för julkaka är den af ett fyrekradt hjul eller ett ringkors. En sådan »juulbulla» finnes, tydligen i oproportionerligt förminskad skala, afbildad i Olof Rudbecks *Atland*¹ (bild 84), och författaren uttalar såsom sin mening, hvilken här må anföras till sitt värde, att brödets »omkrets betyder årets omgång och korset de fyra årets tider».² Denna af Rudbeck återgifna brödform synes

78. Julkaka
från södra Dalarna.

hafva förekommit till senare tid i Östergötland: ett julbröd utsiradt så »att på kakan bildas ett kors af upphöjda prydnader».³ På Björkö i Mälaren veta gamla personer ännu att omtala en julkaka, som haft gestalten af ett fyrekradt hjul, och som förtärdes vid sådden. Rundtom kanten löpte en fläta eller slinga.⁴ Denna form närstående synes den af vörtdeg bakade julkaka från södra Dalarna vara, hvilken bild 78 återgifver efter en teckning i Nordiska museets arkiv.⁵ Såsom

ses hafva dock här korsarmarna i stället för att löpa ut till kakans kantring blifvit spiralformigt inrullade innanför denna. Från de hjulformiga julkakorna torde ett slags jultårtor af smördeg, hvilka förekommit i herrskapshus i Västmanland, leda sin härkomst. Dessa cirkelrunda bakverk hade kanten småuddig och det likaledes cirkelrunda midtpartiet utfyllt med sylt. Öfver detta var fäst ett

¹ Atlas. Tab. 15, fig. 69, a.

² O. RUDBECK: *Atland*. Uppsala 1675. S. 94—95.

³ —TH— (MATHILDA LÖNNBERG): *Risingebygden*, s. 158, i *Land och Folk* 1875. Stockholm 1875.

⁴ Meddeladt af konstnären GUNNAR HALLSTRÖM.

⁵ Anteckningar af N. KEYLAND.

kors af deg, så att det hela, om man bortser från den tandade periferien, visade nästan alldeles samma utseende som det bild 84 efter Rudbeck återgifna brödet. Till hjulbröden har man, såsom benämningen *Räder* (hjul) uttryckligen angifver, också att räkna de uddkantade, runda bröd med ett hål i midten, som i Bardowik i Lüneburg bakas till pingst. Dessa bröd uppträdas af köparne på barkade videkäppar,¹ en sed som leder tanken på de hjulkorsbröd, hvilka i Amsterdam sattes på de likaledes af videgrenar bildade palmsöndagskvastarna. Om dessa palmsöndagsbröd skrifves, att de utgöras af en krans med ett kors i midten, mellan hvars armar finnas bakade tuppfigurer.² Sammanställningen af tuppen med detta ringbröd synes mig afgjort bevisa dess hedniska upprinnelse: att det egentligen är ett hjulbröd och ej ett korsbröd. Det eger i så fall väsensfrändskap med själfva palmsöndagskvasten, det kristnade vårspöet, hvilket också det likasom andra undergörande kraftgrenar står i nära förbindelse med den vår, sol och äring bringande fågel.³

Utan att motsäga den nutida kringlans (*die Bretzel*) af Höfler⁴ påvisade romanska härstamning eller det tyska namnets härledning från det latinska *brachium*, italienska *braccio* (= arm), eventuelt ital. *braccioletto*, franska *bracelet* (armring) kan jag dock i detta förhållande ej se något hinder för att ifrågavarande, hos oss troligen ej många hundra år gamla bröd i folkbruk och folkuppfattning kunnat träda i det gamla ringkors- eller ringbrödets ställe. Vill man för enkelhetens skull och för tillverkning »en gros» och äfven för att få brödet hållbarare framställa ett ringkors med en enda degrulle, måste resultatet ovilkorligen antaga formen af en kringla (*Bretzel*).⁵ »Butterkringel im Dorfe genannt, von dem Thüringer Bretzel» säger Voss i Louise,⁶ därmed

¹ Se vidare *Jahresbericht des Museumsvereins für das Fürstenthum Lüneburg 1887—1890*. Lüneburg 1890. S. 36—37.

² O. v. REINSBERG-DÜRINGSFELD: *Das festliche Jahr*. 2 uppl. Leipzig 1898. S. 124.

³ Jfr förf:s anf. upps. *Om fastlagsriset* o. s. v. samt *Fågeln med segerstenen*.

⁴ Anf. upps. *Bretzelgebäck*.

⁵ Kringlan (*die Bretzel*) är också åtminstone hos oss otvifvelaktigt från början en stads- och industriprodukt, ett bagare-, ej ett hembröd.

⁶ 3: 729.

uttalande, att den tyske bonden i detta bröd ovedersägligen såg ett ringbröd, och det samma gjorde man, såsom benämningen *kringla* angifver, äfven i Sverge. Då nu det hedniska vårfestskedet — tiden för högtidlighållandet af hjordarnas utsläppande på bete, af vårsådden och senare äfven af det kristna årsskiftet (den 25 mars eller vid påsk) — inföll under nuvarande fastetid och otvifvelaktigt i mycket hög grad influerat på de nutida vårfesterna¹ synes mig användningen under denna tid af *kringlan* (die *Bretzel*), som ju ock tillhör nyåret, lika väl kunna förklaras ur en då öfivad naturkult som ur en må hända egentligen först genom romersk-kristet inflytande till denna tid förlagd, i hvarje fall sekundär själakult. De på palmsöndagskvastar vid nedre Rhen, i Holland och Belgien förekommande »kräklingarna», kransarna, fågelfigurerna och brödformerna likasom de vid mellersta Rhen, vid Neckar, i Schweiz o. s. v. å stänger labarum-liket burna *kringlorna* eller *kakorna*² synes mig afgjordt mer förklarliga såsom sommarsymboler än såsom dödsoffer. De måste hafva samma innebörd och betydelse som själfva grenen eller stafven, hvarpå de bäras, nämligen den att vederkvicka, väcka till lif (*kvecken*, *kviken*), att bringa fruktsamhet och äring. Därför kunna ock bröden stundom ersättas med blomkransar, därför förekomma ock ägg såsom lifspotens- och kraftsymboler å hithörande stänger och grenar. Redan flere århundraden före vår tidräkning hängde hellenerna på likartadt sätt bröd och frukter å den olivgren, *eiresiōne*, som vid pyanepsia- och targeliafesten sattes vid Apollos tempel samt af hvarje jordbrukare — ej af andra — fästes öfver hemmets dörr. Näppeligen hade denna sed döds-kult att tacka för sin uppkomst, och lika litet är det väl fallet med palmsöndagsgrenarna, om dessa ock i Provence, norra Spanien och må hända flerstädes bringas såsom dödsoffer för att så länge som möjligt rädda den döde från förgängelse.³

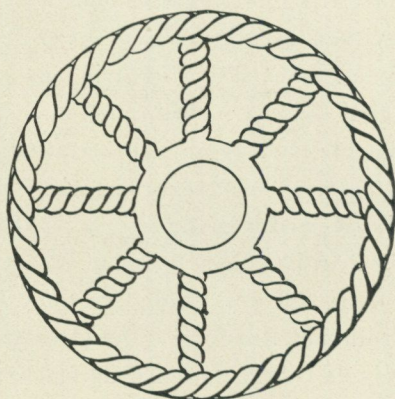
¹ Märk t. ex. Lätare första sommardag; palmsöndag de signade grenarnas högtid; påsk de signade brödens och äggen (d. v. s. plogoffrets, kraftfödans), karnevalen den ännu okristnade fröbeströningens högtid o. s. v.

² Såsom t. ex. i Sindelfingen (se MANNHARDT: anf. arb., d. 1, s. 393).

³ MANNHARDT: anf. arb., d. 1, s. 286.

Likasom man, såsom vi sett, i Holland anträffar tuppen i samband med ett hjulformigt bröd, så finner man ock i Sverge tamhönset, vanligen en tupp, i förbindelse med den fig. 75 afbildade såkakan från Västmanland, hvilken äfven i likhet med det holländska vårbrödet har formen af ett hjul, i detta fall så mycket tydligare, som ekrarnas antal är åtta, hvadan ingen förväxling med en kristen korsform kan ega rum (se fig. 79). Denna kaka bakades till jul af vörtdeg, skulle ligga midt på julfbordet och sedan förvaras till såningstiden, då alla husets både människor och husdjur skulle äta en bit däraf »för att det skulle bli lycka med sådden och en god skörd».¹ Samma eller på det hela taget liknande utseende synes ock en såkaka hafva haft, som förekommit i Närke, och må hända är äfven en julkaka, som omtalas från Südermanland — »en stor hvetebulle utsirad med krus, kransar och djurfigurer»² — att hänföra till denna typ.

Äfven på julkusen förekommer någon gång en tupp.³ Oftast bakades dock fågelgestalten, hvilken i regel benämnes *tupp*, men någon gång också kallas *dufva* eller *hök*,⁴ själfständig för sig och erhöi då sin plats öfverst på den hög af uppstaplade bröd, *julhög* eller *julrufva*, som fans på julfbordet (Jämtland, Dalarna, Småland och sannolikt äfven Västergötland), eller ock sattes en dylik på toppen af det till julen framsatta smöret (Dalarna, Norge). Detta förhållande tyckes visa, att denna fågelgestalt är en själfständigt upp-

79. Såkakan bild 75, skematisk teckning utan fågelfigurerna.

¹ Jfr förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 22 o. f.

² N. A. LUNDGREN: *Beskrifning öfver Vestra Vingåkers socken*. Örebro 1873. S. 54.

³ Se förf:s anf. upps. *Brödets helgd* o. s. v., s. 23, fig. 7.

⁴ Vissefjärda socken i Småland, enl. meddelande af förste hofintendenten dr J. BÖTTIGER.

kommen företeelse, hvilken först senare förenats med såkakan och julkusen. Emellertid är denna fråga icke alldeles så lätt utredd. Såsom af de ofvan anförda benämningarna framgår, är vår allmoges icke fullt på det klara med, att fågelbrödet betecknar en tupp. I de i Nord. museets Meddelanden 1899—1900 samt 1901 införda uppsatserna »Såkaka och gullhöna»¹ och »Fågeln med segerstenen» har jag (särskildt i den senare) påvisat, att tamhönset, hvilket enligt arkeologernas åsikt icke gärna kan hafva blifvit i vidsträcktare mån känt hos germanerna förr än inemot midten af järnåldern, haft till föregångare inom det religiösa området någon annan fågel, hvilken betraktats såsom vår-, rägn- och värmebringare, ja må hända redan han såsom en äringens fågel, en »Korndämon».² Såsom vår-, rägn- och värmebringare, såsom växtlighetsdämoner, äro väl ock de bakade simfåglar att betrakta, som omkring nedre Rhen anbringas å palmsöndagsgrenarna, och hvilkas väl på det hela taget tillfälliga likhet med fågelfigurerna på de små kultvagnarna från bronsåldern ofta är i ögonen fallande.

Hvad det tuppgestaltade brödet beträffar, förekommer det i Holland, Rhenprovinsen, Hessen, Bayern, Salzburg och Kärnten på Nikolausdagen (den 6 december),³ i Oberbayern (Flinsbach) på alla sjäalars dag (den 1 november). Det är tydligen den från åkerfältet vid skörden hembragta »sådesdämonen», »makten», i tuppgestalt (der Erntehahn),⁴ hvilken möter i detta bröd, och som med den i utsädet blandade såkakan vänder åter till åkern. En fågel — sannolikt en tupp eller en höna — visar ock den julkaka från södra Dalarna, som bild 80 återgifver efter en skiss i Nordiska museets arkiv.⁵ Denna teckning, hvilken, gjord efter muntliga uppgifter, ej torde vara alldeles korrekt, synes afse en kaka, som står nära den från Uppland, hvilken i fig. 81 afbildas. Denna senare bakades af den

¹ Specielt s. 37—38.

² Jfr förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 37 (om brögdudinnan och Gert-rudsfågeln).

³ M. HÖFLER: *St. Nikolausgebäck*, s. 200.

⁴ Se W. MANNHARDT: *Die Korndämonen*. Berlin 1868; SCHÜCK: anf. arb. d. 2. Stockholm 1904. S. 114.

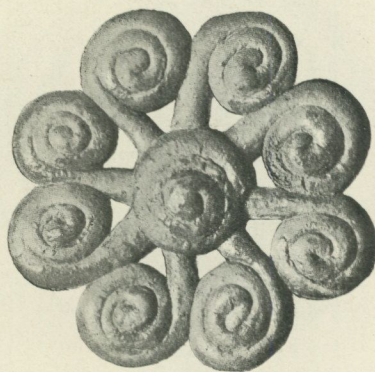
⁵ N. KEYLANDS anteckningar.

vid julbaket sist hopskrapade degen och förvarades till vårsådden, då hon blöttes i dricka eller vört och förtärdes. Ehuru jag ej speciellt rörande denna kaka eger uppgiften, att hon efter julen gömdes i sädeslåren, torde jag vara berättigad till detta antagande, enär det eljest varit vanligt bruk i Uppland att sålunda förvara såbröden.

Andra variationer af jul- och såkakan förekomma ock, såsom i Södermanland: »en jättestor bulle i tre eller fyra afsatser och ringar och i hvar och en af dessa en mängd helt underliga figurer»,¹ och i Halland: ett bröd i form af en ring — altså en *kringla* i detta ords ursprungliga bemärkelse — hvilket bröd bakades till julen för att

80. Julkaka
från södra Dalarna.

81. Såkaka
från västra Uppland.
¹/₅ af nat. storl.

sedan förvaras till tiden för åkerarbetet, då husbonden och plogoxarna skulle äta det, »något som enligt folkets tro borde förläna styrka åt honom och kreaturen». ² Från andra håll beskrifves jul- och såbrödet såsom en enkel cirkelrund kaka, ofta af jämförelsevis stora dimensioner och bakad af vörtdeg. Så t. ex. *såbullen* i Västmanland (Haraker socken), *plattan* i Jämtland (Lockne socken),³

¹ J. WAHLFISK: *Julfirning och julseder i äldre tider*, s. 61, i *Till vår hembygd*. Stockholm 1897.

² M. YSENIUS: *Iakttagelser öfver julens firande i södra Halland på 1860-talet*, s. 14—15, i *Samfundet för Nordiska museets främjande* 1888. Stockholm 1890.

³ V. BEHM: *Anteckningar om Lockne socken år 1892*. Östersund 1892. S. 51.

julbullen i Medelpad (Selånger socken), och sannolikt äfven på Gotland, hvarifrån jul-såbrödet omtalas såsom helt enkelt en råglimpa.¹

I denna enkla form — såsom ett rundt, oprydt bröd — är julkakan eller *kakan* också känd från Stockholm.² Emellertid finnes därifrån och från åtskilliga andra städer ett slags stora, om tysk import eller åtminstone tyskt inflytande³ vitnande pryddliga kakformar af trä, hvilka under 1600- och påtagligen äfven under 1500-talet användes för tillverkning af ett slags julbröd, som otvifvel-

82. Julbrödstämpel.
1/5 af nat. storl.

aktigt hafva rätt nedstigande härkomst från såkakan. För denna härledning talar nämligen, utom storlek och grundform, de å stämplarna förekommande bildliga framställningarna. På en dylik i Nordiska museet ser man sålunda den heliga jungfrun (bild 82),⁴ ett under katolska tiden omtyckt motiv för brödpräglar; å ett större flertal afbildas åter den rike mannen och Lazarus, den senare sittande nedan om eller under bordet (se bild 83). Det

kan ej råda något tvifvel om, att detta å brödformarna med stor förkärlek använda motiv häntyder på den förut omtalade seden att gifva såkakan åt de fattiga, hvilket bruk tydligen uppkommit under kyrkligt inflytande. De fattige och olyckliga hafva fått träda i stället för de kraftbehöfvande eller osälla andarna, d. v. s. i stället för

¹ D. K.: *Årsfesterna i ett gotländskt bondhem*, s. 188, i *Sverige, fosterländska bilder*. Stockholm 1877—1878.

² C. LUNDIN och A. STRINDBERG: *Gamla Stockholm*. Stockholm 1882. S. 38—39.

³ Åtskilliga äro dock säkert snidade i Sverige.

⁴ Sädens kristna gudinna. Se härom förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 39—40, samt FINN MAGNUSEN: *Den förste November og den förste August*. Köpenhamn 1829. S. 229.

naturmakterna, och när dessa under stegradt inflytande af en till själakult utvecklad döds-kult alt mer förblandades med de dödas själar, äfven i stället för de senare. Den antydda förväxlingen eller begreppsglidningen har otvifvelaktigt äfven hos germanerna likasom hos greker och romare inträdt långt före kristendomen, men gynnades i hög grad af denna, för hvilken naturmakterna, dämonerna så väl som gudarna, blefvo djäflar;¹ under det att de dödas själar däremot i hvarje fall voro endast osaliga varelser, hvilka man kunde

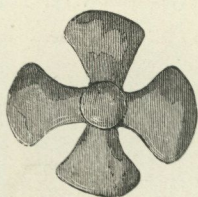
83. Julbrödstämpel
med årtal 1637.
¹/₅ af nat. storl.

skänka medlidande. Åt eller för de döda kunde, ja borde en hvar offra, men den, som deltog i en offermåltid åt dämonerna, d. v. s. naturmakterna eller hednagudarna, kunde, såsom redan apostelen uttalar, ej blifva delaktig af Kristi bord.

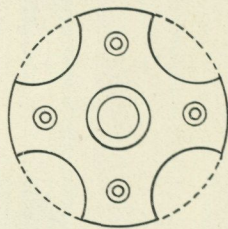
Till så- eller plogkakorna ansluta sig trots sitt kristna kynne de till julen brukade likarmade korsbröden i väsentlig mån. Man

¹ Jfr H. USENER: *Christlicher Festbrauch*, Bonn 1889, s. 51—58, och PAULUS 1:a bref till Korintierna, kap. 10, v. 20—21 (de gamla öfversättningarna däraf).

kan också ej gärna sväfva i minsta tvifvel om, att de äro en af kristendomen föranledd ombildning af de förstnämnda. Borttager man å ett fyrekradt hjulbröd ringen, så att endast ekrarna och navet återstå, har man ett i de flesta fall typiskt korsbröd (jfr fig. 84 och 85). Såsom bild 86 antyder, gick man ock stundom vid framställandet af julkorsbrödet till väga på det sättet, att man först bakade

84. 85. Julbröd
från 1600-talet, efter O. Rudbecks Atland.

86. Julkors
från södra Dalarna.

en typisk kaka och sedan med ett korfhorn eller på annat sätt borttog det för ett korsbröd öfverflödiga.¹ Äfven till sin användning står julkorsbrödet såkakan nära. I några orter — södra Dalarna, Helsingland, Värmland — nedlades sålunda julkorsbröd i sädesförrådet för att välsigna detta. I Värmland plögade man antingen förtära detta bröd på kormässodagen (den 3 maj), hvarvid äfven husets kreatur skulle hafva med däraf, eller ock uppåts det, då man begynte sådden. Härvid blandades ock något bland utsädet »för att få mycken säd».² I Gräsmarks socken i samma landskap lade man äfven en ost i såkorgen, och vid åkerarbetets slut uppåts denna jämte brödet, alt blandadt med bränvin.³ I Småland (Villstads socken) sparades det af limpdeg bakade julkorset (se bild 87) till långfredagen, då det doppades i köttspad och förtärdes jämte hembrygdt öl.⁴ I nordligare Dalarna förtärdes däremot detta bröd redan på tjugonedagjul af hela familjen ute i fårhuset, hvarvid alla husets

¹ J. HENRIKSSON: *Plägseder och skrock bland allmogen i Dalsland*. Åmål 1889. S. 9. N. KEYLAND'S anteckningar i Nordiska museets arkiv.

² N. KEYLANDS anteckningar i Nord. museets arkiv.

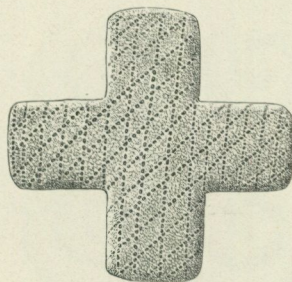
³ GRANSTRÖMS anteckningar i Nord. museets arkiv.

⁴ Uppgift af M. HARALDSSON i Vipperhult.

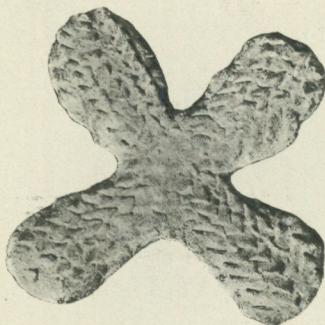
medlemmar och äfven fåren skulle hafva sin del med.¹ Likasom såkakorna bakas julkorsen i regel af vörtdeg.

Lika nära som korsbröden sluta sig, hvad formen beträffar, ofta nog de väl sannolikt redan under medeltiden uppkomna och sedan till in på 1800-talet använda stämpelkakorna till såkakorna. Användningen såsom såbröd har med detta stadium emellertid, så vidt jag vet, alldeles upphört. Egenskapen af kraft- och hälsobröd tyckas de däremot i en och annan ort hafva behållit.

Egendomligt nog visar sig hakkorsbrödet, hvilket rätt mycket erinrar om den i bild 81 återgifna såkakan, icke hafva spelat någon roll såsom plogbröd. Äfven synes spridningsområdet för detta bröd

87. Julkors
från Småland.
¹/₈ af nat. storl.

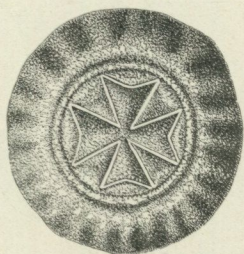
88. Julkors
från mellersta Dalarna.
¹/₈ af nat. storl.

inom vårt land vara mycket mera inskränkt än såkakornas, om det ock må hända är vidsträcktare än de rakarmade julkorsbrödens. För så vidt jag känner, förekommer det i Småland, Östergötland, Uppland, södra Dalarna och Medelpad (Selångers socken). I de bägge sistnämnda landskapen kallas det *kors-* eller *julkors*, i Uppland och Västmanland ofta *julkuse*, i Småland *gullvagn*. Denna sista benämning väcker erinring om de små kultvagnarna af brons, hvilka af folktron ock synas sättas i förbindelse med hedniska grafplatser.²

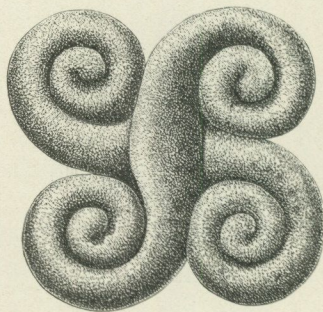
¹ Uppgift af JONAS MATS PERSSON i Leksand.

² Jfr H. HILDEBRAND: *De nedgräfdas skatternas skyddsandar*, s. 132, i *Kungl. Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad* 1872, Stockholm 1872; samt förf:s anf. upps. *Såkaka och gullhöna*, s. 28.

Där gammal sed iakttages, bakas det alltid af vörtdeg: andra degslag tillhöra senare tiders större anspråk. Såsom framgår af de anförda benämningarna, betraktas detta bröd af folket i de norra orterna såsom ett »kors», men detta kors måste i så fall afgjort vara ett hedniskt sådant: järnålderns hakkors. Såsom arkitekten F. Uldall i Randers haft vänligheten meddela mig, förekommer alldeles denna korsform med spirallagda armar såsom gjutarmärke å kyrkklockor från 1200-talet, ett förhållande, som icke bör förvåna, då man känner, att hakkorset användts såsom bomärke i vårt land ända inemot eller inpå 1800-talet. Utom Sverge förekommer hakkorsbrödet i västra Tyskland, Bayern och Schweiz »vid tiden Nikolaus till nyår, altså vid det gamla eller nya årsskiftet».¹

89. Stämpelkaka
från Småland.
 $\frac{1}{3}$ af nat. storl.

90. Hakkorsbröd, »gullvagn»,
från Småland.
 $\frac{1}{5}$ af nat. storl.

Det kan förefalla egendomligt, att icke detta bröd blifvit ett plogbröd, när, såsom vi sett, sådant kunnat inträffa med det kristna korsbrödet. Emellertid torde detta lätt nog kunna förklaras, i fall man antager, att införandet af hakkorset icke betecknar någon åtminstone mer genomgripande religionsreform, hvilket ju var förhållandet med kristendomen, som antingen sökte upprycka eller ock genom lämplig omdaning i sig upptaga den föregående folktrons religionsföreteelser. Och för detta senare förfaringsätt lämpade sig, åtminstone formelt, hjulkorsbrödet ganska bra.

¹ HÖFLER: *Schneckengebücker*, s. 391.

Ehuru sålunda egentligen icke hörande till de bröd, som denna uppsats är egnad att behandla, erbjuder dock hakkorsbrödet åtskilliga jämförelsesidor med såkakan icke blott till sin form, utan sannolikt ock till sin sinnebildliga betydelse, hvilken väl i likhet med hjulets och hvirfveltecknets (fig. 81) varit den att beteckna en kringhvälfvande, roterande och må hända samtidigt en framåtrullande rörelse.¹ För detta begrepp är det ock jämte triskele och det åt ett håll bågekrade hjulet onekligen den uttryckfullaste hieroglyf, som låter tänka sig. En eller annan skulle nu må hända med stöd af engelska arkeologers åsikt om hjulets betydelse vilja framkasta den förmodan, att hjulbröden endast varit egnade att vara ett slags rörelseimpulser, ett slags medel att få naturrotationen åter i gång, när växtligheten upphört, efter skörden, under stabraket eller vintern. Det förefaller mig ock ingalunda osannolikt, att ett sådant åskådningssätt en gång gjort sig gällande. Att en sådan uppfattning i hvarje fall dock icke varit den ursprungliga visa otvetydigt de kantnaggade såkakorna, hvilka tydligen äro ämnade att återgifva en flammande eller strålade skifva, och som således i likhet med de i det föregående omtalade brinnande hjulen måste vara solsymboler.

Den frågan framställer sig nu: från hvilken tid bör man anse dessa bröd härstamma här i Norden? Det svar, som jag tror böra gifvas härpå, har i det föregående otvifvelaktigt flere gånger framskymtat. Att plogoffret icke inkommit hit under kristen tid är uppenbart. Men det har icke håller vidare frändskap med den heddend, som vi känna från de skrifna fornhäfderna. Såsom af den anförda framställningen af plogofferbruken framgår, måste den religionsåskådning, ur hvilken såkakan framgått, tillhöra en urtid — den s. k. ariska enhetstiden. Vi hafva således anledning att skåda till baka till åtminstone bronsålderns tidigare skeden för att tillse, om

¹ Jfr L. MÜLLER: *Det saakaldte Hagekors's Anvendelse og Betydning i Oldtiden* i *Det Kongel. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter*, 5 R. 5 B., Köpenhamn 1877—1892, s. 1—114. Burnoufs förklaring af hakkorset torde näppeligen längre tillmätas vidare betydelse.

vi må hända där kunna anträffa några säkrare spår. Åt detta håll visar, såsom vi sett, också öl-mjödoffret.

Att under bronsåldern en kult af den art, till hvilken såölet och såbrödet höra, verkligen förekommit, detta intyga de små kultvagnar af brons, hvilka anträffats på många håll i Europa altifrån Kypern och de grekiska och italienska halföarna ända upp till Mecklenburg, Danmark och Sverge.

Dessa vagnar uppbära vanligen en skål och omkring denna fågelfigurer,¹ i hvilka man alldeles påtagligt har att se den rägn och äfven värme bringande fågeln, växtlighetsgudens närare.² Religions- och fornforskare synas nu ock vara ense om, att här ifrågavarande kärlvagnar, hvilka i ålder torde gå till baka åtskilliga århundraden in på andra årtusendet före vår tidräkning, hafva användts för att framkalla rägn. Man har efter vederbörliga ceremonier, som efterhärmat rägn, slutligen offrat själfva kärlvagnen, hvilken var en sinnebild af det på himlafästet framåkande molnet. Genom denna gärd åt underjordsmakterna ville man förmå dem att låta den stora molnvagnen, det lifsdryck inneslutande vagnskärl, som underjordskonstnärerna tillverkat,³ köra fram vid horisonten. Den vätska, med hvilken dessa med hjul försedda kultkärl fylles, var väl ursprungligen vatten, men då man, såsom vi sett, också förestälde sig rägn och dagg såsom mjölk, honung eller mjöd (jäst honungsdryck), är det ganska påtagligt, att äfven dessa ämnen användts vid ifrågavarande ceremonier, på det att impulsen skulle verka så mycket kraftigare. Ja, det är altför sannolikt, att kraftvätskan redan på här ifrågavarande tid ofta nog utgjorts af blod, ej blott af djur utan äfven af människor.⁴ — Eller skulle det verkligen, såsom Snorre angifver, hafva varit Frökulten, hvilken i en jämförelsevis sen tid gifvit säningsoffret denna form? Det är ej gärna möjligt.

Samtidigt med kärlvagnarna användes, såsom det bekanta vid Trundholm på Sjöland gjorda fyndet visar, äfven små brons-

¹ Å den vid Ystad funna vagnen hafva dessa urartat till ormliknande halsar.

² Jfr förfs anf. upps. *Fågeln med segerstenen*.

³ Jfr *Iliaden*, sång 18, v. 368 o. f.

⁴ Jfr t. ex. SCHÜCK: anf. arb., d. 2, s. 268 o. f.

vagnar, hvilka i stället för ett kärl buro en rund skifva, en bild af solen. Möjligen hör ock till denna kategori ett i Skåne anträffadt bronsföremål med orörliga hjul och en horisontalt anbragt, nu såsom botten insatt rund skifva med strålförmig teckning.¹ Såsom den kände danske religionsforskaren E. Lehmann påvisat,² har den vid Trundholm funna vagnen sannolikt varit en votivgåfva — en sol, som offrats för att skaffa sol, på samma sätt som vagnskärlet offrats för att skaffa rägn.

Dessa ceremonier med de otvifvelaktigt ganska dyrbara, omsorgsfullt utarbetade votivgårderna synas mig förutsätta ett långt framskridet stadium, hvilket visserligen *kan* först i detta utvecklade kultskick hafva nått hit till Norden, men som också — och detta förefaller sannolikare — äfven här kan hafva föregåtts af enklare ceremonier. En sådan vore det af mig i det föregående skildrade närings-, kraftoffret åt naturmakterna, hvilket i så fall skulle kunna räkna anor ej blott till bronsålderns början, utan må hända t. o. m. till de slipade stenredskapens tidskede, under hvilket, såsom arkeologerna visat, sädesodlingen redan nått hit till Norden. Ett sådant antagande förklarar ock den homogenitet, som visar sig i de ariska folkens åkerkult. Äfven folkpsykologiska skäl synas tala för denna mening. Det är nämligen så godt som orimligt, att i de aflägsna tider, om hvilka här är fråga, en sådan reform som åkerbruket kunnat utbreda sig utan att beledsagas af rituela och magiska ceremonier. Otvifvelaktigt hafva också sådana följt det allt ifrån dess vagga i Orienten, en härkomst, af hvilken de rituela åkerkultsederna än i dag ofta bära en påfallande prägel.

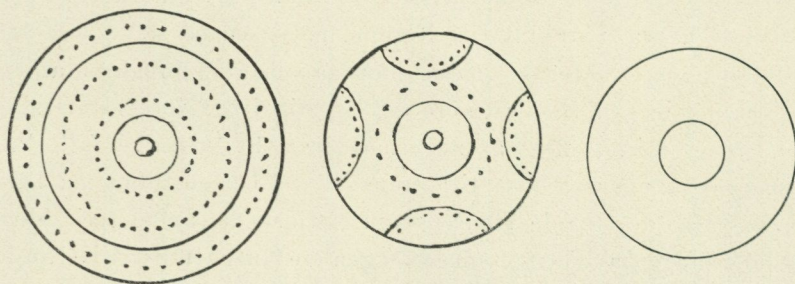
Höfler har³ uttalat såsom sin åsikt, att bland de germanska kultbröden intet inflytande af främmande folks solkult kan spåras. Tille ser åter i de germanska vid jul och nyår förekommande brödoffret visserligen icke solkultföreteelser, men afgjordt ett orienta-

¹ Se O. MONTELIUS: *Scenska fornsaker, Atlas*, Stockholm 1872, fig. 254, där föremålet, i fall här anförda förklaring är riktig, dock är afbildadt upp- och nedvändt.

² E. LEHMANN och A. OLRİK: *Solvognen fra Trundholm i Danske studier 1904*. Köpenhamn 1904. S. 72 o. f.

³ *Bretzelgebäck*, s. 99.

liskt inflytande, som dock först genom romersk förmedling nått fram till de germanska folken.¹ Såsom af det föregående framgår, kan jag på intet sätt ansluta mig till någonderas åsikt. Mig synes, hvad först och främst Höflers påstående beträffar, flere af våra julbröd ej blott till sin innebörd och användning, utan ock till sin form visa påtagliga spår af så väl solkult som orientalsk härstamning. Jag har för jämförelse i fig. 91 efter F. Woenig² återgifvit några fornägyptiska kakor, om hvilkas betydelse läsaren själf må bilda sig ett omdöme. Men det är icke, såsom Tille påstår, genom de romerska legionärerna och kolonisterna som seden att vid jul

91. Skematiska bilder af fornägyptiska bröd.

Efter F. Woenig.

eller nyår bringa makterna eller gudarna offer af bröd och dryck från Österns folk öfverförts till det germanska Europa. Detta bruk har, såsom jag velat visa, där förekommit mer än tusen år förr än en romersk legion trampade Germaniens mark, ja det tillhör hos åtminstone öst- och nordgermanerna en tid, då Rom än ej blifvit till. Dessa såkakor hafva medförts af den från Orienten utgående kultur, öfver hvilken fynden på Kreta, i Mykene och Tiryns bilda hufvudmonumenten, men hvilken verkningar med föga minskad kraft sträckte sig ända upp till den skandinaviska Norden. För denna kultur är hjulet en förtrogen symbol. I de bohuslänska hällristningarna från bronsåldern möter solsinnebilderna i en mångfald af variationer: slät cirkelplan, cirkel, cirkel med medelpunkt, dubbel-

¹ *Yule and Christmas*, s. 107 o. f.

² *Die Pflanzen im alten Aegypten*. Leipzig 1886. S. 177.

cirkel, fyraekradt hjul, åttaekradt hjul samt äfven som cirkel med flammkantad periferi.¹ Ja, hjulet eller ringkorset var redan för bronsålderns nordbor en så högt skattad sinnebild, att det t. o. m. följde den döde i grafven, såsom ristningar på grafkamrarnas väggar visa.

Men var solen under denna tid en gudomlighet? Detta kan dock sättas i fråga. Att en solkult existerat i Norden under bronsåldern synes visserligen alldeles otvifvelaktigt. Herodotos uppger om perser och massageter, af hvilka folk de senare ännu på den grekiske historieskrifvarens tid stodo på en utpräglad bronsåldersståndpunkt, att de voro soldyrkare. Om fornägypterna veta vi, att de under sin bronstid, likasom äfven senare, voro det samma, och egenomligt nog anträffades hos Amerikas i bronsåldersstadiet varande folk likaledes en utpräglad solkult. Solkult och bronsålder tyckas nästan af något hittills outransakadt — må hända psykologiskt — skäl i regel stå i inbördes samband. Emeliertid kan det sättas i fråga, om ordet solkult i hvarje fall bör tolkas såsom en dyrkan af själfva solen. Ordet solkult bör ock kunna beteckna en religionsutöfning, i hvilken solen ingår såsom en betydande del, utan att hon därför anses såsom en gud. Betecknar t. ex. Trundholmsvagnen en dyrkan af solen, skulle ock kärlvagnarna beteckna en dyrkan af molnet. Onekligen finnas enligt min mening också, äfven i Norden, antydningar om en molnkult: så är Skade väl på sätt och vis en molngudinna,² och från våra fornhäfder samt den ena Merseburgformeln ega vi i behåll sådana gudinnor eller halfgudinnor som Sol och Sunna. Men ingen af dessa bär ålderdomlig prägel, utan de synas, af allt att döma, vara jämförelsevis sena tiders barn. De makter, som man vid rägnvagn- och solvagnceremonien dyrkat, synas mig hafva varit först och främst underjordens eller i vissa fall må hända vattnets (hafvets) makter eller gudomligheter, hvilka gåfvo och återtogo så väl sol som moln, samt sedan den gudomlighet, som förstod att frigöra sol och moln ur underjordsmakternas våld. Det var makterna, de rådande, dvärgarna, underjordskonstnärerna, det var underjordsgudinnan eller underjordsguden, det var omsider sol-

¹ Se L. BALTZER: *Hällristningar från Bohuslän*. Göteborg 1881.

² Jfr förf:s anf. upps. *Lussi*, s. 28.

vagnens eller molnvagnens dragare, körare eller spannriddare, som offren gälde. Ännu så sent som år 970 synes denna sist anförda uppfattning af äringsoffren hafva i Norden bestått i det allmänna medvetandet. Huru svårt ytdt det af Snorre i Olaf Tryggvessons saga¹ införda brottstycket ur Vellekla än må vara, synes dock däraf i hvarje fall framgå, att de genom »Skades ättling» Håkan Ladejarl upplifvade bloten lände »rödskifvans främjare» (raudbrikar rækir) till gagn, hvilket hade till följd, att jorden blef fruktbarande. Hvad denne rökskifvans främjare inom den nordiska mytologien burit för namn kan må hända bli omtvistadt. Enligt V. RYDBERG² var han Balder,³ och i den senare folktron framstår han klart och tydligt såsom *Staffan stalledräng*, som vattnar och kör solspannets fem hästar, och som bringar välsignelse och välstånd till bondens boning. Än i dag egnas honom på hans dag — annandag jul — öl och bröd: *staffanskanna* och *staffanskaka*. Om den senare heter det i Danmark, att en hvar måste hafva med däraf »for ikke at blive graa».⁴ Hvad staffansölet beträffar må anföras, att man i Finland under 1600-talet göt sådant öfver hästarnas hufvud och rygg, sedan dessa inledts i stugan, hvarefter både hästar och karlar äfven drucko däraf.⁵ Ännu vid medeltidens slut välsignade kyrkan på Stefans dag årets äring.⁶

Innan jag slutar denna uppsats, må jag äfven söka besvara eller belysa ännu en fråga, hvilken måste tränga sig på åtminstone hvarje etnolog och religionsforskare, som genomläser detta. Frågan lyder: har plogbrödet eller offerbrödet själf, såsom bröd betraktadt, möjligen under någon tid ansetts såsom en gudomlighet? Om mjödet — siar- och visdomsdrycken — hafva vi sett, att det under namnet Kvasir varit på väg att intaga en plats bland gudarna på samma sätt som Soma hos hinduerna, Dionysos och sannolikt äfven Gany-

¹ Kap. 16.

² *Germ. mytologi*, d. 1, s. 280—281.

³ Inom den fornindiska mytvärlden hette han Savitar: »den guldhändte, rastlöse, som, farande mellan jord och himmel, sätter solen i rörelse». (Rigveda 1, 35, 9.)

⁴ E. T. KRISTENSEN: *Sagn og Overtro fra Jylland*. Köpenhamn 1883. S. 274.

⁵ HERTZBERG: *anf. arb.*, s. 39.

⁶ OLAUS MAGNUS: *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rom 1555. S. 536.

medes¹ hos hellenerna och frygera. Men skedde detta med siardrycken, visdomssubstansen, bör det samma ock kunnat ske med styrkesubstansen, det heliga brödet, om hvilket vi veta, att Oden i likhet med Mitra utskiftade det åt sina kämpar,² ja, att man i vårt land ännu på 1700-talet utdelade det åt soldater, som drogo i fält.³ Inneslöt brödet en makt, kunde denna makt, för så vidt man ansåg honom nog betydande, lika väl som någon annan dylik bli till en gudomlighet. Den bohusslänska benämningen på såkakan *julbon* (julbonden, jämför *gobonden*) häntyder ock må hända på ett sådant förhållande, hvilket i så fall nästan nödvändiggör den slutsatsen, att en direkt soldyrkan verkligen på detta håll en gång förefunnits. Antydningar om bröd såsom en personlighet eller en gudomlighet möta ock i sydöstra Tyskland. Sålunda omtalas år 1704, att det sist i ugnen inskjutna brödet kallades *der Wirt* (husbonden) och förvarades så länge som möjligt till fromma för hushållet. I Tyrolen förekom ännu i början af 1800-talet den seden, att husmodern af den sist sammanskrapade degen danade en figur af obestämd form, hvilken kallades *der Gott*. I sistnämnda fall betecknas således den i det sista fångade makten uttryckligen såsom en gud.⁴ I inre Frankrike (dep. Allier) förekommer en särdeles märklig sed, nämligen att i den sist skördade sädesskylen resa ett träd, på hvilket man jämte några flaskor vin äfven hänger en af deg bakad mansfigur, altså både dryck och bröd. Detta träd förvaras sedan, tills vinskörden fullbordats, då bilden sönderstyckas och utdelas bland arbetsfolket.⁵ Det är tydligt, att denna brödbild framställer äringsmakten i mänsklig gestalt och altså i detta fall åtminstone på väg till gudomlig rang.⁶

¹ Å en vid Mykene funnen vas bär den af örnen bortförda ynglingen kärlet med gudadrycken. Örnen bortför således samtidigt äfven lifsfluidet.

² Jfr RYDBERG: *Germ. mythologi*, d. 1, s. 70—71.

³ E. M. ARNDT: *Resa genom Sverige år 1804*. Öfvers. D. 3. Karlstad 1808. S. 61.

⁴ KÜHNAU: *anf. upps.*, s. 27.

⁵ MANNHARDT: *Wald- und Feldkulte*, d. 1, s. 205.

⁶ Om förtärandet af guden se F. LIEBRECHT: *Zur Volkskunde*. Heilbronn 1879. S. 436—439.

Den sist anförda seden visar stor likhet med rituela bruk hos de central- och sydamerikanska kulturfolken. Då det torde vara öfverflödigt att här utförligare redogöra för dessa, inskränker jag mig till att påpeka å ena sidan fornmexikanarnes af mjöl, honung och människoblod beredda idol af växtlighetsguden Huitzilopochtli, hvilken bild man låtsades döda och sedan styckade och fördelade till en sakramental föda; samt å andra sidan det af säd från »solens majsält» och af människoblod tillredda bröd, hvilket de peruanska solprästinna bakade till Raymifesten, och som förtärdes utslutande af »solens ättlingar», d. v. s. af inkaerna och deras fränder. Egendomligt nog inträffade bägge dessa sakrala fester vid vinter-solståndet. Raymihögtiden, vid hvilken äfven, jämte brödet, af soljungfruarna brygdt majsöl af konungen förtärdes och utdelades åt den kungliga familjens medlemmar, var uttryckligen en högtid för den i sitt årslopp återvändande solen.

Otvifvelaktigt har brödet såsom kultföremål i Amerika genomgått i hufvuddrag samma utveckling som hos Europas folk. Äfven hos amerikanska folk ansågs redan själfva säden helig: hon inneslöt i sig en makt,¹ något som följaktligen äfven blef förhållandet med det af henne beredda brödet och ölet. Då denna makt i föreställningen antropomorferades och utdanades till en gud, erhöll ock det för rituelt syfte bakade brödet mänsklig gestalt.

I Europa hade det emellertid att genomgå flere utvecklingsled, innan det antog mänskliga former. En sådan var solkakan, hvilken emellertid möjligen ock haft en motsvarighet i det peruanska Raymi-brödet. Andra former voro djurbröden, hvilka vi endast känna från Fornägypten och Europa. Växtlighetsmakterna, »die Korndämonen», uppfattades, såsom vi redan sett (se sid. 262) också såsom djurgestaltade, såsom ox, ko, häst, bock, hjort, galt, tupp o. s. v., och de rituela maktbröden erhöilo därför, samtidigt med dessa föreställningars uppkomst, nämnda djurs gestalt eller åtminstone benämning: *julkuse, julhäst, julbock, julgris, jultupp*. När sedan makten, dämonen, omsider antog mänskliga drag och samtidigt successivt utbildade sig till en gudom, antog ock ritusbrödet mänsklig gestalt. Vi möta

¹ Jfr LANG: anf. arb., s. 19—20.

dylika bröd i de till julen bakade *jultuttan*, *lilla jëntan*, *jungfrun* (Dalarna, Värmland, Småland), *julryttaren* (Norge), *Nisse och Nasse* (Stockholm) eller *Adam och Eva* (Danmark, Schleswig). I Tyskland möta motsvarande figurbröd såsom *Weiblein*, *Dame*, *Fröwli* (Freulein), *Hahnreiter*, *Schwanenreiter*, *Schimmelreiter*, *Mann*, *Mannl*, *Nikolo*, *Klaus*, *Speculatus*, *Hansl*, *Wildmannli*, *Mannl und Weibl*, *Hansl und Gretl*, *Jan und Greite* o. s. v.¹ Beträffande Johannes och Gretas (eller Gertruds) egenskap af växtlighetsgudomligheter tillåter jag mig hänvisa till Mannhardts »Wald und Feldkulte».² Mest kristenartade bland de antropomorfa figurbröden äro de, som gå under namnen den heliga jungfrun samt Nikolaus, hvilka båda personligheter, såsom jag redan annanstädes påpekat,³ också därför vordo bagarskrånas skyddshelgon. I dem alla har man emellertid på det religionsstadium de egentligen tillhöra, anledning att spåra drag af de hednisk-mytiska gudomligheter, som representera växtlighetsguden och växtlighetsgudinnan, sommarens, äringens och årets gudomligheter. I Indien bakas sålunda t. ex. bröd, som framställa gudinnan Parvati.⁴ Med det mytiska stadiet inträder ock i offeruppfattningen det för högre offerkulter utmärkande mysteriet, att den till gud vordne makten offras eller offerar sig åt sig själf, ett mysterium, hvilket, af hvad jag i det föregående framställt, erhåller en enkel förklaring.

EDVARD HAMMARSTEDT.

Sommaire.

Le mémoire *Såkaka och såöl* (Gâteau et bière de semailles) traite d'un usage suédois qui consiste à garder du pain et de la bière, préparés pour Noël jusqu'aux travaux des champs du printemps, afin d'en dé-

¹ HÖFLER: *St. Nikolausgebäck*, s. 86—88.

² D. I, s. 429, 464 o. s. v. Se ock registret (*Hansel und Grethe*) samt min här förut anförda uppsats *Såkaka och gullhöna*, särsk. sid. 34 o. f.

³ *Såkaka och gullhöna*, s. 40.

⁴ LIEBRECHT: *anf. arb.*, s. 437—438.

poser une partie dans la terre et d'en distribuer une autre partie aux travailleurs ou aux gens de la maison et aux bêtes de trait ou aux animaux domestiques.

Après avoir montré l'existence de ce qu'au point de vue de nos jours nous appellerions de la « magie » pour évoquer le soleil et la pluie, l'auteur passe à la description de la manière de faire des gâteaux suédois de Noël et de semailles, de leur forme et de leur emploi. Il voit des formes du soleil dans ces pains bordés de pointes, en forme de roue ou d'anneau, et il explique l'origine de ces formes en disant que l'on a commencé par déposer le pain dans les champs en offrande directe pour la récolte (pain nouveau), puis on y a attaché plus tard l'idée d'une offrande pour la chaleur de l'été — magie solaire —; c'est alors qu'on aurait donné au gâteau d'offrande une certaine ressemblance avec le soleil.

L'auteur voit une « magie pluviale » dans la libation qu'on offrait en même temps à la terre ou aux démons (« makterna », les puissances occultes): la bière ou l'hydromel des semailles.

L'auteur rappelle les cérémonies du labour dans l'antiquité chez les peuples Aryens et les petits chariots votifs de l'âge du bronze qui portent habituellement un vase, mais aussi parfois — comme le prouve la trouvaille de Trundholm — un disque représentant le soleil; l'auteur conclut de là que l'usage d'offrir des gâteaux et de l'hydromel de semailles date de l'âge du bronze ou peut-être même de l'âge de la pierre polie.

Pendant cette dernière période, la culture des céréales rayonna de l'Orient jusque dans le Nord et, avec cette vague de civilisation, vinrent probablement aussi les usages rituels décrits plus haut comme un supplément nécessaire.

Comme preuve de l'âge avancé du sacrifice de labour, l'auteur cite entre autres le développement ultérieur des pains de Noël pour aboutir aux pains à images et la conception de l'univers au fond de ces offrandes, savoir le plus pur animisme (vitalisme, polyzoïsme) ce qui explique pourquoi on rencontre aussi chez des autochtones américains cultivant les céréales plusieurs rites qui sont à un degré étonnant analogues à ceux de l'Europe dans l'emploi du pain et même de la bière.

L'emploi du pain dans le culte des âmes et des morts est en rapport immédiat avec cet emploi dans le culte des puissances de la nature; mais il est, pris en soi, d'une importance secondaire, comme le culte des âmes est une formation postérieure à l'animisme primitif.